

аб 88561, Кузьма Чорны

891.72

ВЯСНА

Белгдзержвыдавцтва

ГПБСрпска

1871

аб 88561

КУЗЬМА ЧОРНЫ

891.72

О-А.Д.У.К.
№ 270238
С.П.Б. Ср.-Рз.

В Я С Н А

А П О В Е С Ъ Ц Ь

- - ИЮН 1968

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1931

Вокладка мастака Давідовіча

15. 08. 2007

Заказ № 740. 5.000 экз. (4^{1/8} арк.). Галоўлітбел № 57

Друкарня імя Сталіна.

1.

Спакойная і цвёрдая рука нашых хлопчаў давяла да таго, што да нас пачалі зьяўляцца новыя людзі—з коньні, плугамі, калясьмі. Першы зьявіўся Сымон Мікуць. У той дзень у нас на полі работы ня было: з самага раньня і аж цераз поўдзень йшоў дождж перагонамі. Паміж двума дажджамі, Мікуць і ўляцеў на наш шырокі двор. Босыя ногі з падвязанымі калошамі матляліся паабапал каня. Ён заехаў пад самыя аполкавы хлеў, дзе было гаспадарчае прыладзьдзе і гугнуў нагамі ў мокрую зямлю. Быў ён увесь мокры і ўгінаў карак у таматны каўнер рудое жыкеткі. Шарачковыя нагавіцы былі на ім вузенькія, калені павытаркалі ў іх. У руках ён трымаў ядлаўцовае пугаўё, яго ён адразу кінуў на саначкі з плугам. Конь падаўся назад, трычы аб нагу губою і аслабіў пастронкі. Мікуць стаў у адчыненых дзвярах. Шэсьць чалавек

правілі кары: жніво і прыборка з поля былі
блізка. З старое прывычкі, Мікуць сказаў:

— Памажы божа.

І зусім зьбянтэжыўся; стала яму няёмка. Гэта
ён хацеў пачаць гаворку добра і па-сяброўску.

— Здароў, дзядзька,—адказаў наш Костусь,
атрэпаючы з талстоўкі стружкі і падаючы Мі-
куцю руку.

— Я прыехаў да вас,—адказаў Мікуць.

— Бачым што да нас.

— Зусім да вас прыехаў!

— А ты-ж, дзядзька, як мае быць надумаўся?

— А як-жа.

— Ну дык прыходзь увечары на сход.

Самы старэйшы з нашых майстроў, Лады-
мер, палажыў гэбаль і падышоў да Мікуця:

— Заводзь каня ў гурт... Як-жа гэта ты наду-
маўся?

— Як надумаўся? Паехаў з плугам на папар.
Ну, паехаў, значыцца; дождж сабе йдзе, а я
склею адзін... Ні душы нікога нідзе... От мяне
і ўзяў одум: вы сабе ўсё зробіце гуртам, за па-
году, а я—кешкайся, важдайся адзін. Ды-й усё,
адразу ўсяго не раскажаш. Не, думаю, хай
сабе хто што хоча, а я...

— Адразу й тут да раю ня дойдзеш.

— Я гэта ведаю.

— Трэба спачатку глядзець на ўсё гэтакім!
вокам, і трымаць гэтакаю! рукою, што каб...

— Я сам, здаецца, гаспадар і ведаю...

Ладымер і Сымон стаялі ў варотах і тулялі ў сталую гаворку. Ладымер насупроць Сымона зусім шчуплы і худы. Ён стары. Як гаворыць—плюе ў бок, суха і дробна: «тфу, тфу, каб яго паляруш». Яшчэ да колгасу, у вёсцы, яго ўсе прывыклі клікаць—Ладымер Паляруш. Прозьвішча яго—Стальмаховіч. Якраз-бо й сам ён стальмах, і вельмі добры. Але займаўся рамяством гэтым мала, ня было як ад гаспадаркі. Можаб ён і лепш выграў, каб быў толькі стальмаствам заняўся, але што-ж, зямля цягне. Як ты яе кінеш! От ён і гібеў цэлы свой век бяз хлеба і бяз добрае адзежыны. Зямля нават была й ня кепская, але калі яе гэтулькі як старой бабе сесьці, ды калі яшчэ параскідана яна ў дзесяці кавалках, блізкі сьвет, дык... Ну, адным словам, Ладымер Стальмаховіч зазнаў за свой век галоднае і халоднае бяды.

Брат яго, Міхал Стальмаховіч, той крыху лепш жыў, але таксама ня вельмі. Той бязьдзетны. Удваіх з бабаю—дык колькі ім трэба? Кавалку хлеба—той жадзён ня быў. У колгас

ён не пашоў. Праўда, яго былі ўпісалі, але без яго ахвоты. Гэтак і шмат каго. Дык колгас той доўта не пакарасаўся. Ляснуў адразу.

Дык колгасаўскі стальмах, Ладымер Стальмаховіч, стоячы ў дзьвярах, зьняў як-бы сяброўскі допыт з Сымона Мікуця. Гаварылі яны гэтак «да толку» такі ніштавата часу. Нашы старыя людзі любяць пагаварыць! Нарэшце Ладымер пачаў надаваць сваёй гаворцы тон навучальнасьці. Ён даводзіў Мікуцю тое, у чым той сам ужо ўпэўніўся. У іншы-б момант, дык Мікуць успомніў-бы як Ладымер сам папамлеў, пакуль астаўся ў колгасе, але цяпер не да гэтага яму было. У нас усе Ладымера Стальмаховіча любяць і шануюць. Ён практык, увішны ў рабоце, ня меў ніколі драпежніцкае хцівасьці, паспагадае і дапаможа, калі каму трэба...

Як скурулі па папяросе, зноў узяліся за работу. Мікуць падаўся з канём у глыб двара.

*

Было гэта з Ладымерам Стальмаховічам зімою. Мароз быў добры, пара была пасья новага году.

У яго жылаватых руках задрыжала восілка і загойдалася вядро. Ацынкованая бляха заві-

шчала, заскрыгітала. Конь тлянуў на яго шудлівым зіркам, строс са скуры пацяруху, і драпануў з двара.

Раніца была здаровая. Утару йшоў дым з комінаў, вароны ціхутка садзіліся на вецьце, позем спробаваў увабрацца ў ясныя колеры. Ля студні намерзла высока і подступу каню ня было.

— Ніхто й не парупіцца, каб абсячы. От бо, народ!

З вуліцы ехалі сані. Ладымер пазнаў Банадысёвага каня. Сам Банадысь, высокі, у новым кажуху, пакуль сесьці ў сані, йшоў побач з канём. Ля студні кінуў хцівае вока на Ладымера:

— Гэта-ж у цябе вядро новае!

— Новае.

— От што меў я з прыкутага вядра паіць, дык дай я табе яго абнаўлю... І не абсячэ ніхто ад студні, гэтак намерзла! А-яй, што за людзі. Кожны ўсё на другога азіраецца.

Узяўшы ў Ладымера вядро, ён пакаўзнуўся і траха ня ўпаў.

— Каб ім рукі паадбірала, як ніхто ня хоча. Усё туляюцца адно аднаго, каб першаму пад студню ня выйсьці.

Тут хтосьці быў вінаваты, хтосьці не хацеў

абсячы лёду, хтосьці быў абібок, гультай нясуць
сьветны. На яго злаваць трэба было! Яго
клясьці трэба было!

Узьлез на лёд, растапырыў ногі, упёрся ка-
леньмі ў тын, прысядаў і цягнуў ваду. І ўсё
стагнаў:

— От гультаі, от людзі.

А як аддаваў Ладымеру вядро, паважыў у
руцэ; як-бы чаго пашкадаваў. Ці то таго, што
вядро не яго, ці то большае, што ўсьсела на яго
і не дала снакою. Ладымер глядзеў што да
Банадысёвых саней прывязана карова.

— Ці не на кірмаш ты выбраўся?—сказаў
Ладымер.

— На кірмаш.

— Карову прадаеш?

— Але. Што-ж, цяпер трымаць жывёліну?
Каб хто маім добрым ды карыстаўся, чорт
лысы? У колгас усё адно забяруць. Я лепш
сам спажыву пакуль што. Бо можа пасья не да-
вядзецца чаго добрага і ў вочы бачыць. Ня
будзе ў што й зуба ўвзяць. Унь кажуць, што
каля Агрэставіч зрабілі гэты самы колгас, дык
і каровы і коні пазабіралі, адзежу кунціскавалі
і нават, кажуць, натавіцы пазабіралі, каторыя ў
каго лепшыя былі. Хадзі ў чым хочаш!

— Хадзі ў чым хочаш,—сказаў Ладымер, адразу ўмлеўшы.

— Хоць сьдэгнамі сьвяці,—паддаў жару Банадысь.—Паншчына, кажу табе, Ладымерка, вярочаецца. Спродвай карову й каня, ды спажыві, пакуль яшчэ льга, сам, бо пасьяля...

— Ну добра,—пашоў у Ладымера пярэпалах з другога боку,—у цябе чатыры каровы, дык калі ты адну й прадасі, дык ліха цябе ня возьме. А я калі апошнюю прадам?

— Якія чатыры! Гэта ўжо другую прадаю. Усе паспродваю. Усё адно паншчыну робяць. Гэта, кажу табе, Ладымерка, паншчына зноў вярочаецца.

— Рабі што хочаш!—апусьціў рукі Ладымер.

— Я табе кажу што рабіць.

Банадысь сеў у сані і сьцебануў пугаю сытую, шыроказадую кабылу. Кабыла шпарка загупала нагамі. Карова не спраўлялася йсьці за саньмі.

— Будзе гэтак,—яшчэ раз азірнуўся Банадысь,—пазганяюць усіх і тады будзе табою арудаваць хто ўладу ў рукі ўграбе. А ты будзеш рабіць на яго і свайго нічога ня мецьмеш.

Ладымер явіўся дадому сам ня свой. Ён пастангаў у сенцах, паенчыў, пабедаваў і падаўся

ў хату. У хаце яго як мае быць разабрала.
«Здаецца зямля пад нагамі правальваецца»—
расказваў ён пасля. У хаце быў на той час
толькі адзін унук яго Міхалючок—сірата,
бацька жывы не вярнуўся з польскае вайны.
Цяпер Міхалюку год трынаццаць.

— Бяда, сынку,—сказаў Ладымер да Міхалючка,—у колгас зганяюць.

— Ну дык што,—адказаў Міхалючок.

Ладымер здаецца вырваў-бы ўсю віхрастую
Міхалючкову чупрыну!

— Што ты ведаеш, дурань ты!

— А хто вам таварыў?

— Банадысь.

— О-о! Той вам нагаворыць! Чаму вы ні ў кога
іншага ня пытаецеся, ды канешне ў тэтага за-
ціскайлы. Вы нейкі падкулачнік, ці што!? Вы
клясавага ворага слухаеце!

І пачаў Міхалючок сыпаць проста такі як
з політграматы. Ладымер яго ня слухаў. Што
ты будзеш слухаць блазна, ды яшчэ свайго
ўласнага ўнука! Ладымер пашоў з хаты рас-
пытваць у людзей і паслухаць хто што дзе
кажа.

Ладымера ўзяў тады «ў работу» Костусь. Ла-
дымер, і ўсе ў нас ведаюць Костуся з самых

малых дэён яго. Як ён рос, як вырас, як з'явіўся ў нас, у каго служыў, як спаткала яго жыццё, што яно яму дало і як ён цяпер, як востры молат у распаленае жалеза, урэзаўся ў гэтае жыццё.

Мы, скрозь, гэткага ведаем, памятаем нашага Костуся.

Пачатак устае з сутонья часу.

НЕАПЛАЧАНЫЯ ДАЎГІ

Увосень, пад поўдзень, сонца як зьбярэ свае сілы,—разгорнецца дзе над каляінай позьні, сіратлівы малачайнік—дробная кветка на высокім сьцябле. Падобна яна да цыбатае якое птушкі, што ў гэты час ляціць дзе-небудзь над полем у цёплы вырай, ці так куды ў спакой восенных узлескаў. Цішыня тады стаіць скрозь. Пахне сьвежая ральля, пятрэе сухое бадыльлё, цвёрдды чабор хаваецца ў іржэўнік. З голаю галавою ходзіць восень па ціхіх сваіх сьцежках. Яна садзіцца на берагох рэчак, гладзіць рукою траву. Рука ў яе каструбаватая, у зямлі. Восень сядзіць і бродзіць доўга. Часамі мацней правядзе яна рукою па самотнай чараціне над вадою, над пяньчуком скошанага аеру. Сівая,

распушаная мяцёлка ўздрыгаецца, а навокал зашэпча вецьце і шум пойдзе сонечным полем скрозь далёка. Зашэпча хвойнік, жоўты дубняк, чырвоны асіньнік.

У гэтакі дзень прышла была ў нашу вёску парабчыха. Костусявы таварышы былі тады малыя і парабчышынага твару цяпер ня памятаюць. Але шмат хто з нас чуе сэрцам: ён змучаны жыцьцём гэты твар, як і яе спрацованыя плечы, як шорсткія рукі, з якіх ніколі не адмываецца зямля. Зрэб'е густымі фалдамі падала на ёй да самага долу. Яна была босая, йшла шпарка і попlech з ёю йшоў хлапчына.

Жанчына колькі дзён была ў нашай вёсцы, людзі паспатадалі з яе, жанчыны ўцерлі рогам хустак сьлёзы.

Мы ад мацярок дазналіся, што парабчыха і яе сын—з ня лішне далёкага двара адсюль. Яны асірацелі. Парабак нядаўна памёр, дык, значыцца, і рабіць пакінуў таму ў каго служыў. І цяпер панскую афіцыну трэба было ачысьціць другому парабку. Жанчына з хлопчыкам і пайшла ў людзі шукаць чагосьці.

Нам, малым, было гэтага мала. Мы дапытваліся:

— А чаму ён памёр?

— Бо сьмерць прышла,—адказвалі нам.

— А чаму яна прышла?

— Бо ён прамок як араў панскае поле.

І мы ніяк не маглі зразумець, што такое сьмерць, якая яна, чаму трэба было ўміраць парабку, каб парабчыха з малым сынам бадзяліся бяз прытулку на сьвеце, нашто парабак араў панскае поле...

Неўзабаве жанчына сышла з нашае вёскі і ў нас хутка пра яе пакінулі гаварыць. Яна больш ня прыходзіла.

Але праз колькі часу, ужо ў добрую восень, у хмурны сівер, мы, дзеці убачылі таго хлопчука, парабчышынага сына. Ехалі дзьве фурманкі з дрэвам. Ля шярэдняга возу йшоў незнаёмы нам вусаты чалавек, а ля задняга возу—ён. Мы пазналі яго. Трымаў у руках лейцы, пагукваў на каня.

— Мы бачылі яго,—загаварылі дзеці.

— Каго?—перапыталі іх.

— А таго хлопца, што бацька, за парабка як быў, памёр.

— Ці гэта-ж дзіва! Ён-жа тут непадалёку служыць, у Зялёным Камені.

— А маці дзе яго?

— Гэта маці, праўда, служыць, а ён пры ёй жыве. І памагае рабіць усё гаспадару.

Пасья мы яго сталі спатыкаць часцей. Спатыкаемся, бывала, усе на полі, пасыходзімся—пасом, скародзім; а пасья, як падрасьлі, араць пачалі. Ён тады вельмі ўдала рабіў з вербалозу сьвісткі; тагачасны—ён шмат у каго з яго таварышаў стаіць у ваччу: босы, рухавы, у эрэбі, з адной шлейкай цераз плячо, каб трымаліся нагавіцы.

Можа таму ён гэтакі запомніўся, што гэтак бачылі яго ў той утрацёны дзень. Гэта было мо' праз год які з таго часу як прышоў ён першы раз у нашу вёску. Улетку па паўдні была вельмі-ж сьпека. Былі на полі. Тымчасам цераз поле бег ён.

— Адкуль ты гэтак бяжыш?—спынілі яго.

— Я каменье рваў на дзялянцы.

Яшчэ ў самым маленстве мы, вясковыя дзеці, хадзілі на тую імшыстую дзялянку туляць ля трох вялікіх камянёў. Камяні тыя спрадвеку паабрасталі сухім мохам. На дзялянцы скрозь рос сівец і належала яна вусатаму дзядзьку Зялёна-Каменскаму хутаранцу, цяперашняму яго гаспадару.

— Чаму-ж ты нас не паклікаў паглядзець як ты іх рвеш там?

Ён не адказаў. Твар яго быў ружовы ад утрапеньня, вочы глядзелі праз чалавека навывлёт, калі загаварыў ён:

— Маці мая ледзьве жывая. Можна нават сканала ўжо. Прыбілася насмерць, от толькі што. Мне гаспадаровы дзеці наказалі. Я іх пакінуў шлінаваць начыньне.

Ён рвануўся бегчы. Мы глядзелі яму ўслед, аж пакуль ён не схаваўся за шрыдарожнымі хмызьнякамі.

Тымчасам увечары, нашы старыя вясковыя жанчыны, молячыся, плакалі. Гаварылі:

— Калі суджана якому чалавеку пакутаваць, дык увесь век, мой божа, як за грахі якія. Гэта так гэтая парабчыха з Зялёнага Каменя—рабіла за хлеб на гаспадара, пакуль з душою ад работы разлучылася. Хваліць бога, што хоць гэты хлопец крыху падкідаўся.

Мы тады дазналіся, што яна ў той дзень з цямна скародзіла поле, пасяля адразу заправілі яе круціць жорны. Яна папакруціла іх аж цераз поўдзень. А тады паслалі яе на гару па кілбасы гаспадаровым дзецям. У галаве ў яе ад слабасці закружылася, яна не магла адзер-

жацца на вышках. Клець ня была затолена і
яна з-пад самага даху ўпала на зямлю.

Гэтак, трывогаю й бядою засталося ўсё з ма-
лых год у нашай памяці.

Дзень улетку вялікі. Доўга цягнуўся ён, па-
куль цень ад ціхае ночы ля лёг на зямлю. Я па-
мятаю: на самым змроку маці мая сказала мне
памыць ногі, адзеля мне чыстую сарочку і мы
пашлі на хутар Зялёны Камень. Там было не-
калькі жанчын з нашае вёскі. Парабчыха ля-
жала ў хутаранцавай кухні на покуці, нашы
жанчыны стаялі ля яе ціха. Маці мая папра-
віла ў галавах нябожчыцы сьвечку, моцна, з вя-
лікаю шчырасьцю, заплакала, стала на калені
і доўга малілася. На дварэ вусаты дзядзька—
хутарскі гаспадар—ладзіў воз, каб везці ня-
божчыцу. Вусатаму дзядзьку памагаў ён—мой
адногадак, парабчук, сірата... Я з ганку глядзеў
на яго. Ён быў маўклівы, вельмі рухавы. Між
работай ён падбег да мяне:

— Можа ў цябе ёсьць закурыць? Дай душу
пражывіць хоць.

Гэта была распачная сталасьць і цвёрдасьць.

— Я цябе пакуру!—з халодным спакоем
устрапянуўся гаспадар.—Я цябе зараз так па-
куру, што ты мне доўга памятацьмеш як ку-

рыць. Увык!.. А ты таксама!—(вусаты глянуў на мяне)—мусіць-жа й ты курьш, калі ён у цябе тутуню просіць. Ось я вам зараз абодвым!..

Тады хлапчына адварнуўся і сьціснуў зубы. Я ўбачыў што ён плача. Мне стала ясна: няхай-бы гаспадар, хоць у гэтакі момант, сказаў інакш: «ня ўвыкай, сынку, курьш, з малых год».

З хаты я пацягнуў маці сваю дадому. Мяне як агнём паліла страшнае пачуцьцё, якому назвы я не знаходжу цяпер. Ад яго я рабіўся то цьвёрды як камень, то мяккі як воск. А ўвечары чулі мы ўсе ў вёсцы, як дзесьці званілі званы. Старыя вяскоўкі зажагналіся: «хаваюць яе не бараку».

Пад гэтым званам кожную восень адбываліся сьвятыя ўрачыстасьці. Пакуль йшло набажэнства, гаспадары сядзелі ля вазоў, заходзячы раз по разу ў бажніцу.

Гэта было ўжо ў гэтыя гады. Вусаты дзядзька з Зялёнага Каменя прастояў імшу і адпачываў на возе. Вусы яго пасівелі ўжо, галава пачала лысець. Як зазванілі, ён зьняў шапку і пачаў жагнацца.

Гаспадары сядзелі і на зямлі, на пыльным зялёным узгорку. Твары іх былі стомленыя за

доўгую імшу, зьнябытыя за цэлы дзень тут. Плакалі ля вазоў дзеці, мацяркі чакалі, каб хутчэй дадому з дзецьмі.

Раптам вусаты дзядзька наморшчыў лоб, глянуў кудысьці за вазы. Там ішоў па мястэчку высокі малады чалавек.

— Унь, бачыш?—дакружуўся рукою вусаты да суседа.—Ён у мяне й выгадаваўся. Ён у мяне за парабка быў аж да апошніх год. Гэта-ж Костусь!

Сусед сказаў:

— Затое-ж што ён у цябе за парабка быў, ён цяпер цябе гатоў жыўцом зьесці.

— А што-ж, гад.

Яны доўга шукалі ўсяго дрэннага ў былога парабка, а разам стараліся выказаць як найбольш чорных слоў і на цяперашні сьвет. Са злосным рогатам успаміналі як Ладымеру палкі былі ўсыпалі за зяця Сыманчука шампалоў, як у гэбрэйскай комуне ня ўдаўся быў агарод.

— Жыд табе натаспадарыць!—тресе вусамі сіваваты дзядзька.

— Але, ён табе наробиць!..

— Але-ж патом не вярнуўся дадому. Галавы ня прынёс!

— Пра каго гэта ты?

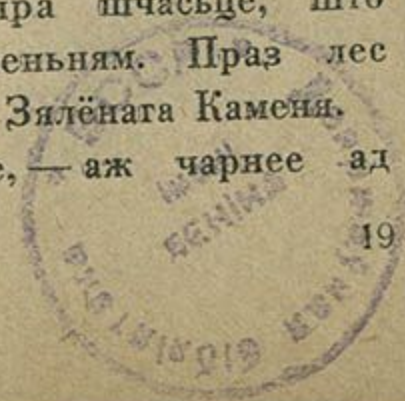
— А пра гэтага Сыманчука. Недзе вароны
косьці расьцягалі, недзе вочы павыдзёўбвалі.
Не даждаў сканаць па-людэку.

Яны сядзяць тут сярод усіх, ідуць пасьяля ў
местачковую шўніцу вышціць шыва.

Сонца стаіць над узлескам як едуць яны да-
дому. Гоняць коні шпарка з гадавога фэсту. На
вусатым хутаранцы даўнейшы пыльнік пацёрся,
зьмяўся, пазелянеў. Сьвяточныя боты яго па-
абшморгваліся, пабялелі; пастоптваліся ў іх аб-
цасікі і не ў галаве вусатаму боты—жывецца як
да часу. Парэзка шпар пер няма, больш палавіны
хутарское зямлі адрэзана. Адно коні ў вусатага
добрыя. У момант праскочыць ён з мястэчка на
хутар. Аж шкода, што гэтакая малая дарога, а
куды ты больш паедзеш! Госьці й пачастункі
сярод хутаранцаў павыводзіліся ўшчэнт. Толькі
й было гэтым годам адзін раз у вусатага: пад-
мядалі пчол і на мёд былі запрошаны кумы,
сваты, братанічы, суседзі...

Тады калі хутарскі гаспадар даўно ўжо дома,
у захутарской вёсцы зьбіраецца моладзь. Там
сьпяваюць новую песьню пра шчасьце, што
творацца наступным пакаленьням. Праз лес
гулка дайходзіць песьня да Зялёнага Каменя.

— Нейкае там шчасьце, — аж чарнее ад

злосьці гаспадар у Зялёным Камені, ходзячы па дварэ,—пазадупшваеце ўсіх, згубіце ўсё!

За лесам сьпяваюць доўга. Ноч ложкацца павольна і доўга яшчэ тарыць неба над лесам.

Надвечар асталеўвацца пачало яснае надвор'е. Неба было ружовае, лясы чарнелі пад ім як сьцены з чорнае сталі. Сталяры пашлі па хатах. Пашоў дадому і Мікуць. Ён некалькі гадзін прасядзеў у канторы, куды пашоў быў Костусь ад сталярскае работы. Ладымер, заходзячы выпіць кварту вады, сказаў быў яму:

— Дык што ты сядзіш тут, час траціш? З табою што, гаворкі вялікае ня будзе. Усе-ж ведаюць што ты за чалавек.

— Ай, ліха яго бяры з работаю. Сёньня ўжо няхай прападае дзень. Можна сказаць—дзень гэтакі што... Усё дагары нагамі перавярнулася ў мяне. Ты йдзі сабе.

Ён ня лішняе любіць калі хто яму пачынае даваць парады. Можна сказаць што і ўсе нашы людзі ня маюць ахвоты да таго, каб хто над душою крукам стаяў. Ладымер пашоў, напіўшыся вады, зноў брацца за свой гэбаль. Мікуць ску-

рыў нешта з дзесяць папярост і ўсё адбягаў раз по разу сплёўваць пад парог. Дармо, што ён спакойна быў уехаў у наш двор. Неспакой усё-ж быў у яго: як яно гэта будзе, што і як надалей зробіцца? Гэта-ж ня жарты: зусім іначай жыць пачынае, і ўсё, як дагэтуль жыву—ломіць і крышыць!

Як пашоў Ладымер, на зьмену яму неўзабаве ўляцеў у хату да Костуся Міхалючок. Ён закруціўся па хаце як подлетак, заскакаў на сваіх цыбатых нагах, дастаючы з кішэні паперку.

— Ты бачыш, прачытай адно што я напісаў!

— Што-ж ты напісаў?

— У газэту напісаў. На, я табе прачытаю: «Гэтыя непарадкі ў сыраварні трэба зьнішчыць. З самае вясны ў пятніцу, як заходзіла сонца, на вуліцу павыходзілі суседзі як у сьвяты дзень, маючы час і сталі гаманіць то тое, то сёе. Былі жанкі, і былі мужчыны і тут яшчэ нашыя вясковыя жанчыны былі: Рыгорка, і Мікалай, што ў сельсаветчыках ходзіць. І гэтыя мужчыны зрабілі як усё адно малыя дзеці. Гаварылі, пакуль дагаварыліся да баб. Рыгорка кажа на Мікалая: «але й ты, кажа, да мае Тэклі ходзіш». А гэты як закрычыць як з агню: «што ты гаворыш! Давядзі! Пакажы сьведкі!» «Давяду». «Хто ба-

чыў?» «Я сам бачыў!—кажа Рыгорка,—як ты быў у мяне ў хаце, а мяне дома ня было». А Мікалаі кажа яму: «як, да цябе ня можна ўжо і ў хату зайсьці!» А той: «не хадзі, я не хачу, каб ты заходзіў. Ты да мяне ідзі, а то ты да жонкі!» «Мікалаі яшчэ нешта абазваўся, а Рыгорка як загне лаянку, дый хацеў даць Мікалаю повуху. А Мікалаева маці й швагерка ўхапілі яго за рукі й не далі яму біць. Рыгорка рвецца й крычыць: «пусьцеце, я яму дам», а яны трымаюць. То ён, як грабянуў іх абедзвюх, дык яны й адкаціліся. Швагерка Мікалаева выцяла аб плацец локаць і трымаецца за яго, а Рыгорка яшчэ хацеў як конь нагою убрыкнуць Мікалая. Тут падкульгаў на сваёй скалечанай назе Міхаіл Стальмаховіч, то гэты падшоўшы, раптоўна як даў дзятку! каб ня бачыць і ня чуць як будуць біцца мужчыны. Тут пачалі бегчы людзі. Бяжыць Анупрэі, Міхалаў сусед: «што гэта там?» То Міхал і кажа: «стой, Анупрэйка, няхай Мікалаі дасьць Рыгору, яму варта, сам дапрасіўся, няхай палуцажыць трохі!» Тут шмат назьбіралася людзей. Рыгорка шмаргануў дзятку да свайго ранейшата цесця на двор і ўхапіў дручок, каб даць здачы Мікалаю, але за людзьмі нельга было, то ён паднёр цесцявы вароты і паставіў на бок дручок. А сам дастаў

кашук, каб закурыць і пачаў сыпаць тутунь, а
рукі аж калоцяцца ад злосьці, ці хто яго ведае
ад чаго. А сам адно дыхае, дыхае! як дыхавічны
конь. Гэтак ён пакурыў сабе, зноў узяў друк і
гусінаю хадюю падаўся да Мікалая, каб уляпіць
яму. Але зноў швагерка падскочыла, ды ўхапі-
лася за яго і ня пусьціла. А далей яшчэ дачка
наверабілася і нарабіла крыку: «тата, ідзі ў
хату!» То ён трохі пакрычаў, дык і жонка пры-
бегла і пагналі яго ў хату. Як прышоў дадому,
дык давай перыць жонку: «гэта ты, кажа, на-
прасіла, каб мяне білі», але дачка не дапусьціла,
каб біў жонку. Шмат там у хаце было гуку,
адно аднаму ўпікалі. Жонка на Рыгора кажа:
«чаго ты ідзеш дадому, ідзі сабе пад манаполь-
ку дзе, вышні сабе там «рагулярня». Гэта гэтым
словам яна хацела пацьвяліцца з Рыгорам, бо
ён усё гэтае слова пляце дзе трэба й дзе ня
трэба. «Рагулярня» ўсё ў яго, ды «рагулярня».
А ўсім вядома, што ён мае прывычку вышываць
сабе ўпотай, каб і свае, і чужыя ня бачылі. Ён
гэтак употайкі й сала есьць, і кілбасы з гары
цягае, а на сям'ю шкадуе. Але ўжо ў хаце яго
цяпер не баяцца. Гэта ў яго другая жонка, а
дачка ад першае жонкі. Дачка Галена таксама
зьнявідзела бацьку. Сабе дык ён не шкадуе, а

хто—дык і каб галодны сядзеў, дык ён быў-бы рад. Абы каб яму. Ён хваліцца ўсім, што ён нейкі як-бы крыху маханік, дык яму далі каб ён у сыраварні цунтрыфугу ўсталяваў. Дык ён ле ўсё і ўсталёўвае, пакуль на той сьвет не ўсталюе. Ён грошы выбраў наперад, а цяпер і дбаць ня дбае. А сам як пачне хлусіць, дык хто слушае, дык аж вушы вянуць. От які маханік! Пазбаўце нас ад гэтакага маханіка ў сыраварні.

Хто хоча на камэду паглядзець,
Няхай ідзе да Рыгора пасядзець.
Заціока ў печы варыцца,
Дык ён і за тую сварыцца.
Як толькі ўсіх з хаты вынясе,
Дык ён з кубла адразу сала нясе.
А як жонка вернецца ў хату,
Дык ён наробіць гуку поўную хату:
Ты зноў, кажа, сала ела.
Каб цябе скула разьела.
Так ён вантробы усім і пераядае,
Украдкі ад усіх п'е і пад'ядае.
І гэтак пакутуюць у хаце ад таты да мамы,
Бо баяцца камуністычнае праграмы.
А на агітацыю Рыгорка не паддаецца,
Гэтак жыве і грызецца".

— Ну што, як? От як надрукуюць, от тады Рыгор і пазнае, што жыве пасьвінячы! Ну чым ты яго йначай проймеш?

Мікуць ціха засьмяўся, жінкуў недакурак і сказаў:

— Відаць з цябе, хлопча, будуць людзі, што гэтак складна ўсё апісаў. Адно што ты тут нахлусіў крыху. Ты сам бачыў як Мікалай стаяў ды пацьвельваўся з Рыгоркам?

— Не, я тады ня быў пры гэтам.

— Ну дык што-ж ты пішаш! Мікалай тады зусім адразу пашоў ад Рыгоркі, Рыгор, праўда, стараўся, каб як даць Мікалаю, а той аднэй рукою Рыгора адвёў ад сябе і наківаў на яго пальцам і пашоў. Той, праўда, ухапіў кія, але яго адцяглі. Пра Мікалая, што ён нібы крычаў на Рыгорку, выкасуў, бо ты яго можаш зьняважыць... Будзе ён там яшчэ дурному Рыгору даводзіць! Спрытна склаў. Маладзец!

Мікуць ціха зарагатаў. Сьмяўся доўга, гэтак і пашоў з хаты.

— Ну як?—дапытваўся Міхалючок у Костуся.—Ці добра я склаў? А пра Мікалая можна й выкінуць, бо гэта мне гэтак казалі, а я сам ня бачыў.

— Пра Мікалая выкінь і занясі ў насьценную газэту.

Міхалючок з расчараваньнем згарнуў паперку, пачухаў нага аб нагу і пабег з хаты.

Праз хвіліну голас яго дзесьці зьвінеў на ўсю вуліцу:

— Стальмаховіч сёння пачак махоркі згубіў. А шкадаваў Радзівон Бабак, што не знайшоў, небарак.

*

Ладымер злавіў Міхалючка на агародах. З ціхім одумам прыпыніўся ён пачакаць, пакуль унук падбяжыць да яго. А як падбег, ласкава згроб яго пад сваю лёгкую руку і пашліяны гэтак абняўшыся. Замяркалася; рабочы дзень канчаўся. Сонца заходзіла чыста, на мокрых платох адсвечвалася яно і аж калола ў вочы. Раптам за чорнаю сьцяною далёкага лесу яно зьнікла і змрок адразу нахапіўся. Ладымер запаліў у хаце сьвятло. Ён скінуў тоўстую суконную камізэльку і сеў за стол, чакаць вячэры. Міхалючок ня мог уседзець на адным месцы. Стоячы пасярод хаты, і пачухваючы нага аб нагу, ён прачытаў дзеду тое, што ўдзень чытаў Костусю й Мікуцю. Дзеду гэта не спадабалася:

— Ты-б няхай чытаць лепш падвучваўся з кнігі, а то ты піцаш на людзей што ня трэба.

Ну што табе Рыгор зрабіў кепскае, што ты яго вучыць уздумаў? Ты яшчэ напроці яго блазан! Што табе да тата як хто жыве! Няма каму ўшчуваць цябе!

— Дык няхай не бярэцца за маханіка ў сыраварні, калі ня ўмее.

— Зробіць усё й без цябе, калі трэба будзе... Што ты рабіў сёння? Я табе яшчэ паўчора казаў пасьцягаць з саду на двор лом.

— Я пасьцягаў.

— Я пасьцягаў! Як-жа пасьцягаў, калі новен сад лому!?

— Ну дык я ня скончыў. Заўтра скончу.

— У цябе ўсё заўтра.

На Ладымера найшла патрэба пабурчэць у сваёй хаце. Міхалючок сеў за стол вячэраць. Елі нядоўга. Міхалючок усё паглядаў на дзёда і маўчаў. Ладымер перад вячэраю ўзяў зялёны корч цыбулі. Мачаў цыбулю ў соль і запіваў квасам. Цыбуля аж трашчала ў яго ў зубах.

— Я даўно сала ня спытваў,—сказаў тужліва Міхалючок.

— Сала?—адказаў дзед.—Еш што ёсьць. Павык на ласункі. Сала яму! Ня бачыў, мусіць, гора, калі не ясі што даюць. Вымышляеш!

Дзеў цыбулю і збавіў тон. Загаварыў да Міхалючковае маці, свае дачкі Алімпі:

— Дай яму крыху сала, няхай дужэе.

Вылазячы з-за стала, ён ласкава патузаў унука за віхры:

— Спаць пашоў! Заўтра каб ня лётаў без работы!

Міхалючок адгроб дзедаву руку і выскачыў зноў на вуліцу. Ладымер думаў: да чаго яго прыставіць? Здураваў што з самае вясны не пашоў ён у мяне чараду ганяць у поле. От так і прашалыгае лета; адно разьлянуецца. Калі адразу налажыць яго на добрае, дык і чалавек з яго будзе. А то так пакрысе й пойдзе ў сабачую скуру. Адразу трэба ўсё, адразу...

І ён стаў думаць пра Мікуця, як той прыехаў сёння з канём адразу з поля. Сёння быў такі дзень у Ладымера, што дрэнныя думкі ня мучылі яго. «Сяўба добра прайшла, дык і Мікуць явіўся. А каб пашло ўсё дагары натамі, дык тут яго й сьледу ня было-б!» Але гэта ня ўпікаў ён Мікуця, хоць гэтакі кірунак думак ня быў яму чужы. Ён пра сябе не ўспамінаў: тады ўзёмку, як толькі пашла была пагалоска пра колгасы, у той дзень як паддаў яму страху на

вуліцы ля студні Банадысь, Костусь, у сельса-
веде, сказаў быў яму:

— А як-жа! Скажы старцу што ён можа
быць і ня старцам, дык ён табе гатоў памерці
адразу са страху!

Гаварыў гэтакім тонам Костусь тады таму,
што страшэнна неспакойны быў. Яго тузалі з
усіх бакоў. Пра гэта колгасаўцы цяпер расказ-
ваюць: Перш за ўсё ён сам галаву меў. Зна-
чыцца адна галава. Другая галава—націскала
з райвыканкому. А пры тэй галаве, яшчэ адна
галава спробавала паказаць свой розум. Зна-
чыцца, такі яно й сапраўды выходзіла—што га-
лава то й розум. От тут і пачалася была каша!
У нашым раёне ня была назначана сучасная
колектывізацыя, у суседнім раёне колектывіза-
цыя была назначана сучасная. Аднак-жа не
яны наш раён, а мы іх пачалі выклікаць на
спяборніцтва—хто больш колектывізуе! От і
пашлі гнаць. То яны рвануць, то ў нас рвануць.
З раёну адна галава—мы яе ведалі й дагэтуль:
малога росту чалавек, можа нават яшчэ й хло-
пец—дае раз по разу загады, як маланкаю сма-
ліць: гані колектывізацыю; хоць з скуры лу-
жыся, а гані! За трэцім загадам Костусь, як
старшыня сельсавету, шмаргануў у раён: што,

кажа за карысьць! Можна сагнаць, але ня ўтрымаеш доўга! «Опартуніст!»—закрычала на яго галава. Прайшоў пасья гэтага тыдзень, у нас кожны дзень, можна сказаць, па два сходы. Мікалай Камароўскі, той самы на якога Рыгор за жонку вока ня мае, усё йдзе ды йдзе па-падвоканьню: на сход! Чалавек так мо' з дзёсяць запісалася добраахвотна, а рэшта ня йдуць. Так ужо й згаварыліся былі зрабіць гэтакі колгас і пачынаць работу. Але як дачуўся той самы з раёну, малога росту работнік, дык сам тут як з пяруна спаліў. У сельсавеце нарабіў туку: «зрыў колгаснага руху!» І назад у той дзень не паехаў, а назаўтра сагнаў сход і ўсім стала ясна: або ў колгас, або на раскулачваньне. Дык тут зьявілася такая ахвота ў кожнага да колгасу, што пачалі прасіцца ўсе як ёсьць. Адбою няма. А малога росту райвыканкомавец здаецца, нават аж падрое з радасьці. Сапраўды адным махам стварыў масавы рух. Запісаліся ўсе, каго прымалі. Ня быў на тым сходзе толькі Ладымераў брат, Міхал. Дык таго завочы ўпісалі. І ў тры дні зрабілі страшэнная моц які колгас! Пазводзілі каровы ў большыя гумны, паназначалі доек і нават вазоў колькі канюшыны абагулілі. Так што спачатку нават і ка-

ровы не галодныя былі. Давалі канюшыны ўволю, каровы ядуць і аж сьцелюцца. Такі й праўда, што ў тых дні каровам лепш было ў колгасе як у гаспадара. Костуся райвыканкомавец адставіў—опартуністы, кажа, адно напеуе і сарве ўвесь колгасаўскі рух. Тымчасам праз якіх дзён дзесяць, а можа нават і менш, абагуленае канюшыны не хашла. Дык каровы й пачалі раўці ля жалабоў. У кожнае гаспадыні сэрца забалела, дык і пачалі раніцамі кожная цягнуць з хаты сваёй карове цэбар з паранкаю. Зноў масавы рух! Пастаіць гаспадыня ля свае каровы, пачакае пакуль тая паранку зьесьць і назад пусты цэбар нясе. Аж кляне небарака ўсю гэтую выдумку, што ня гэтак як бывала—з ганку ў хлеў, а за паўвярсты, на другі канец вёскі, даводзіцца цэбар цягаць. Каб траха, дык пападрываліся-б жанкі. Некаторая, небарака, аж плача йдучы. Аднак-жа, хоць і гэтак было, а ўсё-ж некаторыя яшчэ ўсё праціліся ў колгас. Гэта тыя, якіх дагэтуль ня прынялі. Адзін з гэтакіх быў Радзівон Бабака. Ён, небарак, з-за гэтага райвыканкомаўца, хадзіў усе тых дні як пад зямлёю: ні то што яго з раскулачваньнем пачалі цягаць, а нават пра высылку райвыканкомавец паспрабаваў быў

заікнуцца. Тут ужо як на нашых людзей райвыканкомавец жаху не нагнаў быў, а й яны пачалі абзывацца. Ніхто ня скажа, што Радзівон Бабака бедны чалавек! Вядома, не якому-небудзь Ладымеру ён раўня: і дзеве каровы добрыя мае, і конь у яго як печ, аж блішчыць. Але ўсе казалі нашы людзі, што ён ня кулак. Ён сам як чорны вол з цямна да цямна робіць, жолькі поля мае (пяць дзесяцін, здаецца), дык яно ў яго заўсёды ўроблена: здаровы і працавіты ён чалавек. І ўсё сваёю сям'ёю робіць, нікога ніколі не наймаў. Толькі ў апошнюю восень як выбіралі бульбу, дык два дні тры капальнікі ў яго былі. От за гэта маладзец з райвыканкому і ўзяўся. Нехта яму, відаць, удаў Радзівона Бабаку. За Бабаку ўзяўся Костусь, а з другога боку райвыканкомец упяўся. Гэта за Бабакава раскулачваньне калі ход пашоў. Костусь крычыць—ня можна гэтакага чалавека раскулачваць, я, кажа, з самых малых дзён сваіх ведаю—як ён жыў і рабіў, а райвыканкомавец гвалту крычыць на Костуса: «опортуніст!» За скрыўленьне лініі справу ўзьніму як бачыш; за зрыў колектывізацыі пад суд! Костусь асеў і прыцішэў у тыя дні, хадзіў сам ня свой. Бабаку пашлі раскулачваць, але шмат

хто з людзей нашых асьмеліліся і ўзьнялі гаворку ў самым Бабакавым дварэ, перад самым тым сіберным начальствам. Дык усё з дня на дзень Бабакава раскулачваньне адкладалі, пакуль не рашчысьціла гэтых галавацяпскіх хмар над нашаю галавою. Бабака, небарак, ужыў тады страху! А бабы, тымчасам, цягаюць усё паранку кожны дзень сваім абагуленым каровам. За тых дні пачалі яшчэ абагульваць авечкі, а пра коні казалі, што—да работы яшчэ далёка, дык пасьпеем яшчэ абагуліць. Мікалай Камароўскі, небарак, папастараўся тады. Костуся як адсадзілі ад работы ў сельсавете, дык на Мікалаевых плячах усё й апынілася тады. Уся праца ў сельсавете лягла тады на яго карак. Можа й сам ён, Мікалай, бачыў што тут ліха ведае што робіцца, але што-ж, ён быў самае меншае начальства перад райвыканкомаўцам. І нарэшце ўсё-ж у Мікалая пачалі запаноўваць думкі: а можа так і трэба, хто яго тут ведае. Можа гэта й ёсьць сапраўдная рэволюцыя. Чалавек, Мікалай, хоць і пісьменны, але ня лішне рашучы, таксама ня лішне бывалы па сьвеце, ды яшчэ натуру мае спакойную. От ён, сьцяўшы зубы, і цягнуў як вол гэтае ярмо. Толькі раз ня вытрымаў. Гэта было

як пачалі абагульваць авечкі. А Костусь пера гэтым таварыў з ім: «што гэта, кажа, мы т робім і што з гэтага ў нас выйдзе. Сапраўд кажа, паншчына нейкая выходзіць. Ну чым т цяпер якому-небудзь Банадысю, ці каму і шаму рот заткнеш, калі ён пачне, скажам утаворваць людзей пра паншчыну». Дык Мікалай і пашоў з гэтакім настроем увечары на паседжаньне. Можна сказаць не паседжаньне гэта было, а сапраўдны сход. Увесь сельсавет сабраўся і так яшчэ актывістаў пазвалі. І хоць Костуся ад працы ў сельсавете й адставілі, але ён прышоў. Старшыня гэтага сходу быў райвыканкомавец. Ён увесь гэты час лётаў з вёскі ў вёскі і ўсё паддаваў пуду на гэтакую самую ўсё калектывізацыю. Дык Мікалай на гэтым сходзе і падаў думку, што з авечкамі калі й трэба іх абагульваць, дык льга яшчэ й пачакаць крыху. Больш, значыцца, пільная работа знойдзецца! Тут вядома, начальства, тое ўсё самае, гвалт справіла. Дык Костусь тут і падаў свой голас. Увесь (расказваў пасля Мікалай) зачырванеўся, сыцяў зубы дый выпаліў: «А каб гэта, кажа, сабак яшчэ паабагульваць усіх. Няхай-бы ты ўзяўся за гэта. На паўпярні мог-бы

сабраць!» Сказаў і сьціх. «Што ты гэтым хочаш сказаць?»—запытаў райвыканкомец, аж пачарнеўшы ад абразы». А тое, кажа Костусь, што ты даў загад апісаць куры па хатах, каб іх абагуліць. А ці падумаў ты, што каровам бабы кожны дзень паранку ў цаброхносяць, што коні не абагулены, што вясна неўзабаве, а мы нічога ня робім, каб хоць менш хат у колгасе, але, каб на поле як мае быць, і нават лепш за аднаасобнікаў выехаць. «Значыцца, пачуваш, перабівае той, трэба, каб спыніць далейшае разьвіцьцё колгаснага руху? Ці ты ня бачыш, што ўся вёска абагулена. Пазбаўляю цябе права голасу і заўтра перадаю справу ў Контрольную камісію! «Костусь зьбянтэжыўся, сумеўся і вышаў. А назаўтра як з грому смальнула: «Галавакружэньне ад посьпехаў», у «Правде». І сьледам за гэтым статут сельгаспадарчай арцелі. На начальніка з раёну як хто халоднае вады цэбар узьліў. Як абухам на галаве хто яго аглушыў. Пачаў біць адбой, але Костусь забраў тады ў свае рукі ўсю справу. Зноў ён пашоў у сельсавет. І назаўтра як дачуліся, людзі, што ў колгас толькі добраахвотна трэба йсьці, дык як кірмаш які адбыўся там, дзе стаялі абагуленыя каровы. Пачалі разьбі-

раць кожны сваю. Паразьбіралі й авечкі, парасьцягалі абагуленыя аполкі. (Абагульвалі іх на агароджу). Спачатку нават некаторыя думалі, што так ніводнае каровы ў грамадзкім хляве й не застанецца. Аж пасьяля відаць стаць каровы! І нешта штук з пятнаццаць. Гэта калі ня лічыць дзвёх кароў Банадысёвых і Зялёна-Каменскіх. Банадыся раскулачылі і разам з вусатым Зялёнакаменцам высялілі. Таксама раскулачылі яшчэ й Анупрэя, Міхалавага Стальмаховічавага суседа. Але гэтаму назначылі менш поля, пакінулі аднаго каня і ён застаўся як і раней за суседа ў Міхала Стальмаховіча. А Радзівон Бабака як з таго сьвета явіўся, аж вочы ў яго паясьнелі. Так і астаўся добрым працавітым чалавекам. Пра райвыканкомаўца пасьяля было ў газэтах. Узялі яго пасьяля ў работу! Мікалай-жа тады пры Костусю ня менш дзейны быў. Так і засталася абагуленых гаспадарак дзесяць. Тут ужо сапраўды ніякага страху ня было. Костусь усё тупаў ля Ладымера Стальмаховіча: яму занадта хацелася, каб гэты стары чалавек пажыў яшчэ ў колгасе. А Ладымер—ні так, ні гэтак. Як пагаворыць з Костусям—дык ужо гатоў здаецца і ў колгас хоць у тую-ж хвіліну йсьці. Як пагаворыць

дома з бабаю, або з суседам якім, дык зноў у мазгех усё ў іншы бок пойдзе. Чаму-ж Костусь гэтак хацеў уцягнуць у колгас Ладымера? Тут справа была вось якая. Нябожчык Ладымераў зяць, Павал Сыманчук, быў блізкі Костусяў таварыш. За Костуся ён быў год на дзесяць старэйшы, але вышла гэтак, што вельмі здружыліся яны. За палякамі разам партызаніі, а як прышлі бальшавікі, дык адразу ў Чырвоную армію пашлі. Сыманчука былі раз палякі злавілі, яшчэ як партызаніў ён. Пасья была падазронасьць, што гэта навёў на след пазнанскіх кенаркаў зялёнакаменскі вусаты хутаранец. Гэтага, праўда, выразна, давесьці нельга было, але ўсё паказвала, што гэта так і было. Костусь, служачы у Зялёным Камені, трымаў сувязь з партызанамі, а значыцца, і з Паўлам Сыманчуком. А вусаты гаспадар наглядзеў пачаў за сваім парабкам. Ён мусіць удала наглядзеў, бо неўзабаве палякі абмацалі партызанскую мясьціну, напалі на след і падсапвалі як Павал прышоў раз пад самыя агароды ўночы. Да яго, як было згаворана, выбегла жонка яго, Міхалючкова маці, Алімпя. Як толькі яны падышлі адно да аднаго, так зараз тут

іх і схапілі. Костусь адразу дачуўся і наказаў ісці
у лес. У тую-ж ноч, і можна сказаць, у тую ж
дзіну, хлопцы даскочылі з лесу і адбілі і Паўлю
і яго жонку. За гэта старога Ладымера кенары і
шампаламі ледзь не забілі. Алімпія хавала
недзе з тае самае раньняе веснавое пары і
да лета, пакуль ня прышлі бальшавікі. Костусь
з вайны вярнуўся, а Павал Сыманчук, Алімпі
муж, Міхалюкоў бацька, ня прынёс назад св
галавы. Слаўная сьмерць яго адбылася на Ку
стусявых вачох. Костусь расказваў ня раз пра
Сыманчукову сьмерць.

СЬМЕРЦЬ МІХАЛЮЧКОВАГА БАЦЬКІ

За Ваўкавыскам мы перадыхнулі пору: ня
спалі ля нізенькіх сьцен зьмятушанага хутар
а ўдзень, у трывозе наскокаў польскае кавал
рыі (вайна была наперадзе, а палякі спраб
валі гнаць яе назад) мучыліся ад таго, што
гэтакай цішыні час цячэ як сіняе неба ў бя
ветраніцу. Баявая сьмерць адышла на той б
лясоў, пакінуўшы ў нас жудаснасьць цішы
пасля грому. Ад гэтага й спалі мы ўночы
ловамі на цьвёрдых прыладах палявота тэл
фону. Дзьве нашы штабныя двуколка, ад ш

лёнае язды па каменных і равох, сагрэлі нас перад тэй ночаю, радаснай цяплынёю маленькага вогнішча на балоце. У нашых кайстрах яшчэ недаедкі хлеба і нават мяса: яго мы знайшлі на хутары. І таварыш Сыманчук, два разы кантужаны на Новаградчанскім полі, стаіць прыціснуўшыся плячыма да сіняватае сьцяны хутарскага хлява й дастае недаедзеную сківіцу. Шэсьць коняй стаіць на прывязі каля сьцяны і шэсьць абветраных і абсмаленых водырам вайны людзей сядзіць перад імі.

Затрашчаў тэлефон. Шэсьць чалавек адразу селі на коняй. Сыманчук крычыць у тэлефон і слухае. І от шэсьць чалавек на конях кідаюцца на дарогу ў бок лясоў, дзе маўчыць фронт. І раптам ахнулі лясы. Як туман яны мігаюць за аўсяным і пшанічным полем. Нашы перадавыя часьці ляжаць недзе там, мы ня ведаем ужо дзе гэта—ці на той бок лесу, ці на гэты. Дрот нашых тэлефонаў ляжыць па разорах і ў траве. Шэсьць чалавек ва ўвесь дух імчацца назад па дарозе. Гэты раптоўны тупат аж зьвініць у нас у вушшу праз дымны, траскучы шортат вайны. Ён даводзіць да нашае сьвядомасьці туманную шпаркасьць руху наперадзе. Тэлефон зноў затрашчаў і раптам сьціх. Сы-

манчук, і конныя перарэзваюць дрот, зьбіраюць прыладзьдзе, шпарка згортваюць усё. І тут усё сьціхае. Відаць як убаку на дарозь зьнікае ў пшаніцы апошняя двуколка: ратуецца найбліжэйшы да першае лініі тыл. І толькі дз пер, калі ўжо тэлефон сабраны і мы рушым. Сыманчук угінае плечы й падаецца ў ход. Мы на картапляным полі. За намі спывае на бан наша пяхота—яна, значыцца, была на гэты бо лесу ў апошнюю хвіліну. Пяхота зусім спывае ў пшанічныя палеткі: тут ужо ясна—і рэзэрвы і першая лінія мяшаюцца. Раптам страшны ўзрывы ўхаюць з усіх бакоў. Цераз картаплянае поле мы рушым нямаведама куды. Дымныя ляскі на ўзгорках засланяюць далягляды. Сыманчук моцна шэпча: «уся сувязь змятушана». Як хмары зялёных мошак, ледзь відаць нам па бакох рух польскае кавалерыі. Нашы астаткі зьбягаюцца. Ля нас, чалавек дваццаць, з намі кідаюцца на зямлю і ляжаць. Неўзабаве, недзе за пшаніцаю, чэша нам у тыл польская кавалерыя: шалёны тупат коняй і пазнанскія выгукі вісяць над намі. Сыманчук здатадваецца: «заходзяць у тыл усёй нашай пяхоце». Пасьля тупату навісае цішыня і мы гэтак ляжым з гадзіну. Жоўтыя мурашкі ўспоўзваюць на рукі,

пшаніца пад першым ветрам пачынае шумець.
Сыманчук усё узьнімаецца і ўглядаецца. Ён
раптам тлумачыць, што ледзьве прыметны шэ-
ры рух наперадзе ад нас—гэта наша пяхота.
Тут нам пакрысе ўваходзіць у сьвядомасьць,
што гэта-ж недзе суха сякуць, вось ужо мо' з
чвэртку гадзіны, кулямёты, і, здаецца, нашы.
Нашы! Дзе-ж залягла лінія?! Усё зьмешана!
Калі наша пяхота, гэтыя астаткі зьмятушанае
першае лініі, пройдзе сюды, яна пападзе ў са-
мыя зубы пазнанскай кавалерыі. Няхай яна
спыняецца там і чакае, бо ўжо мацней усё і
мацней гавораць нашы кулямёты, бо ўжо нашы
рэзэрвы варушацца, мы адчуваем нават, што
неўзабаве павінен шугануць вецер нашай конь-
ніцы! Сыманчук рвануўся паўзці. Ён адно
махнуў рукою назад. Мусіць хвілін пяць поўз
ён, а пасья, пнучыся ў пшаніцу, пабег. Кусты
ўзгоркаватага ўзьлеску ўсё варушацца: як вады
ў жвіры, поўна там польскае коньніцы. Напэў-
на так і было: адтуль у Сыманчука нацэліліся.
Проста трэснуў карабін, калі Сыманчук выбі-
раўся ўжо на дарогу да нашае, адарванае ад
ўсяго, пяхоты. Бо яго ў той дзень там убачылі.
Але як убачылі?! Пасья таго як трэснуў ка-
рабін, пяхота пачала спыняцца Яна зьлілася

дзесьці перад намі з зямлёю. Конны вецер тылу пачаўся неўзабаве. Наша коньніца шугнула на сутычку. Кулямёты там сьціхлі: відацыхтавалася новая работа. Тут нам відацыхстала, як польскія коньнікі пачалі высыпацца з лесу і сыпацца з ўзгорку ў лагчыну. Пад вечар жа, скрозь тут, ляжала ўжо наша пяхота, адбіраючы мясцовасьць. А на самым змроку ўсе парадкам рушыла наперад. Бачылі тады Сыманчука на дарозе: палова твару і плячо былі ў яго пад карою сухое крыві. Каўнер гімнасьцёркі ўеўся ў скрываўленую шпю. Увесь твар выцягнуўся ад пакут, у якіх ён сканаў.

Паўз яго, ня спыняючыся, ішлі перадавы часьці наперад.

Ладымер Стальмаховіч больш за тыдзень усё ня ведаў што рабіць. Ён і туды кідаўся і сюды. І нарэшце адважыўся. Ужо ў наступныя дні часамі няпэўнасьць тачыла яго сэрца. Але назад ён не падаваўся. А як пачалася работа, як пашоў ён рабіць у сталярскую брыгаду — кармушкі, павеці, аполкавы хлеў на спрат — дык усё прайшло ў яго. Ён быў спакойны.

Сымон Мікуць у той самы час быў страшэнна

д, што ветаўся сам на сваёй гаспадарцы. Ён
лавек ціхі. Ціха гаворыць, ціха ўсьміхаецца.
абіць сказаць гэтакі жарт, што нікому ня
мешна. А сам сьмяецца. Дык засьмяюцца
ды і ўсе. Тады ён сыціхне ад няёмкасьці.
ціхнуць і ўсе.

*

Была пара з вальнейшым часам. Сяўба
сончылася. Ярына паўсходзіла даўно і добра.
шлі дажджы. І гэта вельмі гадзіла на поле.
сеўзабаве—абганяць бульбу. Поле было ўпа-
адкавана, даведзена да ладу, як мае быць.
сяўба была цяжкая вельмі. Нават у некаторых
началі былі апускацца рукі: няўпраўка была.
адымер на поле ўсю вясну не выяжджаў, дык
нічога, лішне ня тужыў і ня ахкаў. А нека-
орыя мужчыны, што на іх руках ляжала сяў-
а, дык самі ня ведалі што рабіць: не ставала
енскае сілы. З цямна да цямна былі колгасныя
оні ў рабоце, і ўсё яшчэ мала было. Поля
амат, а коні—усяго й было іх добрых, што
рое з Зялёнага Каменя, двое Банадысёвых, ды
шчэ саміх колгаснікаў—кані з чатыры. А то
сё драбязя лапавухая: парэбрыны, шкура,
вост і часам нават да пары аднаго вока не ха-

пае. На старане ўзяць нідзе ня было. Міка
Камароўскі два разы ездзіў у раён, раз на
у самы колгасцэнтр заходзіў, як быў на машы
ным складзе (абзадачваў жніярку), а ніч
адразу дастукацца ня мог. Гэтак усё й цяп
лася. Работа ня йшла, а скрышела. Праў
хлопцы як выйдуць араць, дык смаляць і с
ляць. Зямля пад параконным плугам як ве
шугае. Адно трашчыць. Але яе многа, а плуг
хадзіла мала. Самае горшае было колгасаўск
кіраўніком: Костусю і Мікалаю. Увесь лог
лесу быў яшчэ не ўзараны, а сяўба павін
ўжо была быць у палавіне.

Насьценную газету вывесілі на Ладымерав
хаце. Дапасавалі гэта да сьвяточната дню,
таго часу, калі сама-што людзі выходзяць на в
ліцу пасья ранішняе ўпраўкі. Можна сказа
што газету зрабілі ўдвух—Міхалючок, і Мік
лаяў брат Ёльлюк. Ні Ёльлюк, ні нават Міхал
чок, маляваць ня ўмелі, дык прышлося наве
рэзваць малюнкаў з «Крокодила» і дапасават
іх да тутэйшых людзей і падзей. Перш за ўс
папаўся суседні саўгасаўскі кіраўнік: ён бы
ўздоўж падзелены рысаю на дзьве палавіны
адна палавіна была чорная, а другая белая. А
ўнізе напісана: «у яго правая рука ня веда

што робіць левая. А язык гаворыць тое, да чаго галава не прыслухоўваецца». От тут, пра гэтага саўгасаўца і пашлі гаварыць і аж спрачацца. А паспрачацца такі было каму. Як толькі Міхалючок і Імлюк, вывесіўшы газэту, адышліся на другі бок вуліцы і селі на прызбу, каб глядзець, што будзе рабіцца ля газэты, да Ладымеравае хаты адразу пашлылі людзі. Так можна сказаць уся вёска й сплылася. Пасыходзіліся нават і тыя, што мала калі й на людзі выходзілі. З гэтакіх вельмі-ж кідаўся ў вочы Яўхім Стрыгун: белагаловы, рыжаваты, высокі й тонкі чалавек, з голасам танклявым і нейкім віхлястым. Як загаворыць, дык здаецца сыпявае. І ня так сабе сыпявае, а проста такі скогліць, енчыць. Ня было яшчэ гэтакага здарэння, каб ён калі засьмяяўся, ці падвесьліўся шчыра. Ён увесь век свой скардзіцца і на кепскае, і на добрае. Апарні ты яго з ног да галавы шчасьцем, усё-адно ён знойдзе прычыну, каб пусьціць сыязу. А калі пусьціць адну, дык за ёю сыледам і другая пойдзе. А за другою—цэлая ручаіна сьлёз. Цякуць сабе сьлёзы і кісьне ў іх чалавечы твар. Гэтакі чалавек Яўхім Стрыгун! Скардзіцца і плакаць—ён найвялікшы майстар. Можна з упэўненасьцю сказаць, што

тут з ім ня мог-бы зраўняцца нават самы заядлы з самабытных беларускіх паэтаў, нават у той момант, калі згарнуўшы рукі і ўкленчыўшы на дзікім кургане, ён сыпявае псалмы па краіне роднай. Але з-за дзвёх ручаін сьлёз, у Яўхіма Стрыгуна пазіраюць на белы сьвет практычныя вочы. Яшчэ ніхто ня ведае гэтакага выпадку, каб Яўхім Стрыгун сябе калі папусьціў у крыўду. Ды што ў крыўду! Каля Яўхіма Стрыгуна ні то што сусед, бяднейшы за яго, нават старац крошкаю хлеба пажывіцца ня можа. Дык от гэты Яўхім Стрыгун падышоў да Ладымеравае хаты і стаў наводшыбе ад усіх, паслухаць што будуць гаварыць людзі пра насценную газэту. З другога канца вуліцы бачылі людзі Яўхімаву постаць—высокую, танклявую, крыху ссутуленую.

Сьледам за Яўхімам падышоў Рыгор. Гэтак сама як і Яўхім, ён не падыходзіў блізка, каб пачытаць газэту. Што яе чытаць! Прачытаюць і бяз іх. Рыгор яшчэ, небарак, ня ведаў, што ў газэце й пра яго напісана. Ня стаяў-бы ён тут гэтак спакойна, бо ён вельмі лёгкі на злосьць, а ў такіх выпадках—на крык і на работу кулакамі. Сьледам за імі двума пачалі й большыходзіцца. Прыкульгаў Міхал Стальмаховіч,

павольна прышлыў Радзівон Бабака. Бабы й мужчыны неўзабаве запоўнілі ўсю вуліцу ля Ладымеравае хаты. Радзівон Бабака пачаў моцна чытаць. Ян прачытаў пра саўгасаўскага загадчыка, дык тут і пашла гаворка.

— Значыцца, ён ня хоча памагчы коньмі колгасаўцам скончыць сяўбу? Дык за што-ж яго тут вымалёўваць на сьмех людзкі?! Яго добрая воля, хоча паможа, хоча не.

— Ды не пра гэта ход. Тут пра тое гаворыцца, што калі ўвесь саўгасаўскі сход выказаўся, каб памагчы, дык тады й ён галасаваў, каб памагчы. А як прышлося да справы, дык ён і духу ня ўказвае, як-бы яго й жывога на сьвеце няма.

— А што, ён насупроць сходу адзін напрэці што?

— А чаму гэта не памагчы? Што, саўгас зьбяднее, ці што?

— А што, запаможацца ён з гэтага гэты саўгас, ці што?

— Не запаможацца, але й не зьбяднее. Няма цяпер таго, што кожны свае нары глядзі, а ўсё грамадзкае цяпер. Мы ўсе адзін аднаго павінны трымацца, дык гуртам і выдзе нешта. А так, дык...

— Ах, напаматаў ты некаму! Каго вучыць дык ты здатны! Многа ты мне памог?

— Гэтак сама як і ты мне...

— Ну дык чаго-ж?..

— Ну дык нічога. Я адно гавару, што мы прывыклі па-сабачы адзін у аднаго спаракне-ную косьць адбіраць, за сахор гною есьці ўвесь век адзін аднаго.

— На гнаі хлеб расьце.

— Ну дык трэба яго сеяць. Бо не пасеяўшы, дык трасцы вырасьце. Пра гэта-ж і гаворка.

Дык тут і падаў свой голас Яўхім Стрыгун. Ён падаўся на паўкрока бліжэй і абазваўся:

— Дзе тут той хлеб?! Дзе ён тут будзе расьці?!

— Чаму!

— Чаму? Зямля спустошылася за гэты час. Каму гэта інтэрас цяпер яе лішняе глядзець, угнойваць, вырабляць... Што, ты мне можаш паручыцца, што заўтра яна будзе мая? Або што я сам заўтра буду жывы?

— А які-ж ты будзеш?

— А чорт яго ведае які я тут буду заўтра. Можна вайна пачнецца...

— Дык на цябе першага яна адразу й пойдзе!..

— Можа вайна пачнецца, дык... апошнюю картоплю з пограба забяруць.

— У цябе?

— І ў мяне, і ўва ўсіх.

— А больш нічога ня будуць браць, адну картоплю?

— Чаму нічога! Усё пабяруць. Божа мой, божа.

— А родныя мае,—загаласіла некалькі баб,— што кажаш, Яўхімка, браць будуць?

— Што гэта будзе! Бяда! Згіненне на народ прыдзе,—скоглиць Яўхім.

— Што гэта рабіць. Божачка мой. Родныя мае—памагаюць яму бабы.

У Яўхіма здаецца аж нос мокры стаў, а пад носам яшчэ торш. Тут ня вытрымаў Ладымер, выскачыўшы з хаты:

— Унь калісьці Банадысь наганяў на ўсіх страху, што апошнія нагавіцы пазабіраюць.

— Мала што Банадысь.

— Банадысь цяпер там, дзе яму трэба быць,—пачуўся новы голас.

— Ведае ён дзе яму трэба быць! А божа,—зноў падаў енк Яўхім.

— Ты за Банадыся, Яўхім?

— Не, ён сам за сябе.

— Значыцца за Банадыся?

— Чаму гэта я за Банадыся. А божа мой.

— А што-ж, пачакаўшы крыху, дык ты сам гэтакі як Банадысь зробішся.

— А божачка, што ты маеш да мяне. Мая тут справа цялячая: пад'еў, ды ў хлеў.

— Хоць раз праўду сказаў,—пачулі тут усе Міхальчукоў голас.

Міхальчук ня ўседзеў ужо з Ільлюком і цёрся паміж людзей:

— Гэтак сама як Рыгор.

Гэта ня мог уцерпець Міхалючок, каб хутчэй прачыталі пра Рыгора. Але пакуль што Бабака ня чытаў далей. Ён як-бы наўмысьня стараўся даць людзям—і колгасаўцам, і так вяскоўцам, час пагаварыць пра саўгасаўскага загадчыка, які ня хоча дапамагчы колгасьнікам у сяўбе. Вяскоўцы ня лішне ўпарта абаранялі загадчыка. Нават наадварот. А хто й за яго быў, дык так сабе, злёгка пагаварыў і змоўк. І ўзялі верх колгасаўцы: дрэнна загадчык робіць. І мала пра яго напісалі. Трэба ў цэнтральную газэту пра яго. Гэтую думку падаў Ладымер. Ён ужо вышаў з хаты і стаяў у на-тоўпе. А Яўхім Стрыгун сеў на вялізны камень.

пачаў бедаваць, што дзеці выцялі ў яго з
двара кіёк, якім ён падпіраў весьніцы.

— Здаецца невялікая штука кіёк,—сшываў
ён,—а ў гаспадарцы й гэта сваё месца мае. Не
падапрэш весьніц, дык прыдзе кожная табе
сьвіньня, капяне лычам і адкіне весьніцы. І гэ-
такі-ж быў кіёк!

— Каб цябе пяруны гэткага чалавека.
Цьфу!—плюнуў Ладымер, адыходзячыся ад
каменя.

Тут прачыталі й пра Рыгора. Гэтая старая
скнара нават есьці шкадуе сваёй сям'і. А сабе—
дык... Употаі ад усіх ёсьць, а жонцы і дачцы
жыць спакойна не дае. Грызецца, напіўшыся
біцца кідаецца. Раве, бурчыць. Калі было са-
маабкладаньне, дык пяці хунтаў збожжа ня
даў, а кожны дзень мае прывычку праціць
больш. Калі жонка сядзе пасля работы на ча-
сіну, дык адразу й паднімае крык, што яна ся-
дзіць рукі склаўшы. Тая ў сьлёзы, а ён біцца
кідаецца. Няма тэй часіны ў яго хаце, каб спа-
койна было. Першую жонку без пары ў магілу
ўвагнаў. Некалькі разоў яна пробвала, неба-
рака, упрочкі сыходзіць, ненавідзелі яны адно
аднаго, але быў яшчэ тады гэтакі закон, што
нельга было разыйсьціся. І яна зноў вароча-

лася, пакуль ня сышла, нарэшце, у вечні
прочкі. Вядома, пра гэта так адкрыта ў газе
ня пісалася, але гэта ўсё й так ведалі. Рыг
так і паўстаў ва ўсіх у ваччу. А якраз ён с
яшчэ тут аціраўся. Як пачуў, што пра яго т
напісана, дык адразу пачырванеў і накінуў
на Ладымера:

— Гэта ўсё твая работа. Гэта ўсё жаба т
тая твая малая, Міхалючок, я ведаю! Гэта т
яго гэтак у людзі выводзіш?

Усе маўчалі і адно слухалі. Ніхто не хаце
умешвацца ў гэтую справу. Гэта была справ
«чужая». Рыгор адразу пашоў дадому. І цяпе
некаторыя абазваліся што й сапраўды, што
каму да таго, як хто жыве? Але тут явілася ад
некуль Рыгорава дачка, Галена. Вочы ўсіх упі
ліся ў яе. А яна ціха падышла да газэты й пра
чытала ўсё. Усе думалі, што яна зараз-жа
зьбянтэжыцца, можа нават заплача. Не! Гэтага
ня было. Усе аж здзівіліся. Яна толькі крыху
пачырванела. Бабы паспробвалі паспачуваць
ёй:

— От пішучь, на сьмех людзкі. І хто гэта
дараумеўся ў чужое карыта нос соўваць.

Галена ўсіх абсадыла сваім словам адразу:

— А што-ж! Бо й сапраўды выходзіць, што

ў нас у хаце як-бы ня людзі жывуць. Пасьві-
нячы жывецца ў нашай хаце! Хіба гэтак
жыць?!

Бабы змоўклі адразу, як зацяло ім. А Галена
адышлася і стаяла моўчкі. Ружовасьць з твару
яе ня сышла, чорныя валасы ападалі на высокі
лоб з-пад квяцістае хусткі. Яна кагосьці шу-
кала вачыма. Нарэшце заўважыла Ёльюка на
той бок вуліцы і пашла туды. А Ёльюк ужо сам
йшоў ёй насустрач. Яны ўдваіх пашлі адгэтуль.
Бабы адно паківалі галовамі: усім-жа вядома
што гэта Ёльюк майстраваў гэтую газэту! Аб-
солютна не падавалася старому бабскаму ра-
зуменьню Галена, яе дачыненьні да гэтае
справы. Бабы падпільнавалі куды пашлі Га-
лена й Ёльюк: яны пашлі да Костуся. Тады аж
са злосьцю нейкаю загаварылі ўсе, заспрача-
ліся, закрычалі:

— Дык яна што! Яна маладая, у яе можа
быць яшчэ вецер у галаве. Але сама Рыгорыха,
сама Тэжля. Мала што бываюць у хаце nelaды.
У каго іх няма! Няма на сьвеце нідзе гэтак,
каб усё йшло гладка і добра. А яна сама з гэ-
таю Галенаю дружыць. Рыгор, праўда, брыдкі,
але-ж ці гэта ёй трэба з Мікалаем гэтым?..

— Гэта праўда што тут і ў Тэклі распуста ёсьць.

— Распуста? Якая там распуста! Што, ня праўда, што Тэклі за Рыгорам жывецца як валу ў ярме? Можа гэта яна ратуецца, гэтая Тэклія!

— Добры паратунак!

— От паглядзіш што яна Рыгора кіне і ўцячэ да Мікалая. Ё добра зробіць.

— Бо ты сама гэтакая, дык табе й здаецца, што яна добра зробіць.

— Бо й добра! Чалавеку трэба жыць, а ня гібець і мучыцца цэлы век!

Тут найбольш падалі галасоў дзяўчата і Тэклія была апраўдана. Нездаволеныя галасы змоўклі. Самога Мікалая тут ня было. Ён мусіць наўмысьня ня прышоў. Ён вельмі сталы. Да ўсялякае работы здатны і ўпарты як вол. Калі за што возьмецца—ня кіне, пакуль да канца не давядзе. Гэта пара Костусю. Толькі што Костусь на шмат за яго маладзейшы.

Было гэта некалькі год да гэтага. Рыгор як прывёз сабе маладую жонку, Тэклю, дык Мікалай адразу як убачыў яе, так і засмактаў яго смутак за сэрца. А пасля, як выявілася што робіцца ў Рыгоравай хаце, дык на данамогу сэрцу прышоў розум.

Раніца ружовіла зямлю. Трава піла халодную расу. Дымнае малако ад гэтае расы йшло над паплавамі.

На падвойным пляцы, пад канец вёскі, цяпер колгасаўскім дзядзінцы, зьбіраліся людзі. Пазней за ўсіх прышоў, з падоўжнаю пілкаю ў руках, Ладымер. Костусь сядзеў у шырока адчыненых варотах аполкавага хлява. Мужчыны і хлопцы, пазвоньваючы барчыкамі й дуглямі, упрагалі коні. Костусь думаў, што Ладымер моўчкі, як і заўсёды, пройдзе ў сваё месца за сталярным варстатам, і пасунуўся ўбок з парогу. Ладымер паглядзеў на яго і за таварыў сам з сабою:

— Можна было-б быць ужо на полі з паўгадзіны.

Костусь паглядзеў на яго нават як-бы са зьдзіўленьнем і ўзрадаваўся:

— І палуднаваць можна гэтыя дні на нагах.

— А як-жа коні? Конь-жа не машына!— пачуўся голас і павольны позірк аратага прайшоў па Костусевым твары.

— Коні пасья адпасуцца. Калі за гэтыя дні не падгонім да канца, значыцца ўсяго не пасеем.

Людзі стоўпіліся ля падваротні. Костусь стаяў пасярод іх і стараўся скінуць з сябе нават і адзнакі ўсялякае беспараднасьці.

— М'яне сёньня дома ня будзе,—сказаў ён.

— А дзе-ж ты будзеш?—запыталі хлопцы.

— Я яшчэ паспрабую...

Хлопцы ведалі якая гэта спроба.

— Ідзі,—сказалі яны, выяжджаючы з двара.

У дарозе хлопцы засьпявалі. Костусь пакінуў Ладымера аднаго.

Пастушок бег па вуліцы і паляскаваў вузлаватаю пугаю. Ён мінаў колгасаўскія хаты, пагукваў ля вёсьніц: «выганяйце, цётка»—вёсьніцы скрыпелі, шустрыя авечкі церліся пад каровечымі нагамі... Костусь вышаў на загуменьне. На Рыгоровым гародзе Мікалаяў меншы брат Ільлюк прывучаў у баране да работы былую Банадысёву жаробку. Ён трымаў яе ля цугляў за аброць, вёў па сьвежай ральлі, а Ладымераў Міхалючок трымаў ззаду за лейцы. Жаробка палохалася за сабою бараны. Яе прывучалі, каб заўтра ўзяць небараку ў плуг: зьбіралі ўсё, што толькі льга было. Ля гумна пад вiшнякам стаяла Рыгорова Галена і глядзела на гэтую работу. Костусь прыпыніўся насупроць баранавалокаў і чакаў пакуль яны вер-

нуцца назад. Галена ўсьміхалася, гледзячы на яго, з таго што ён не заўважыў яе. Нарэшце яна тукнула яму:

— Здароў, Костусь!

Ён шпарка азірнуўся і засьмяяўся:

— Я цябе эдалёк бачыў.

Ён ведаў: яна хоча жартаваць, а яму не да гэтага было цяпер.

Ён падышоў да яе і падаў руку.

— Ты што-ж, глядзіш, каб агароду табе не сапсавалі? Ня бойся, мякка выбарануюць.

Чорныя валасы вылазілі ў яе з-пад бялюткае хусткі, твар ружовіўся. Костусь пачакаў пакуль вярнуліся баранавалокі.

— Заўтра ў плузе пойдзе,—сказаў Ёльлюк.

— Я з яе гэтыя кулацкія мухі выганю!—падаў сталую заўвагу Міхалючок.

Костусь пашоў далей. Ён сьпяшаўся. Здалёк чуў ён як зьвінеў Міхалючкоў голас:

— Гэта табе не ў Банадыся. Но, но!

Саўгасаўскія прысады тулілі пад сабою яшчэ густыя цені, трава пад імі зусім была мокрая ад расы. Костусь доўга хадзіў па саўгасаўскіх завулках і афіцынах, пакуль знайшоў загадчыка. Той, здалося Костусю, няветліва глянуў на яго, але навоцліў ляпнуў рукою па Костусявай руцэ:

— Я й ведаў што ты сёньня будзеш. Ну што за сэнс, што ты прышоў.

— Чаму?

— Таму што няма ніякага сэнсу ў тым што прышоў.

— Ага,—цяпер разумею цябе,—сказаў Костусь.—Твая адна рука ня ведае, што робіць другая.

— А што я магу зрабіць?

— На сходзе ты гаворыш адно, а як выйдзеш камандаваць саўгасам, дык робіш другое.

— Няўжо-ж ты хочаш, каб я давёў да таго, што саўгас не пасее ўсяе ярыны.

— У нас не шкадуюць ні сябе, ні коняй. Гультайскае сьвята назначым пасяля. Калі ў цябе выяжджаюць на поле?

— У шэсьць гадзін.

— Дык могуць выехаць у пяць і пабыць гадзіну пазьней. Пасяля паправіш коні. Дык от на тры дні тры пары коняй і вызваліш.

Загадчык на ўвесь свой рост крочыў па дзядзінцы, жаваў саломіну. Костусь йшоў поплеч яго. У саўгасаўскай кузні малады хлопец налягаў на тачыла. Стары прыцискаў да каменя іржавае жалеза. Костусь міргнуў хлопцу. Той

пакінуў круціць. Стары паклаў жалеза і абцёр аб хвартух рукі.

— Я не магу мардаваць коняй, — сказаў загадчык.

— Мы-ж на сходзе дагаварыліся.

— Дагаварыліся натое каб дагаварыцца? Так сабе, каб прыгожае слова сказаць? А хто думаў як гэта практычна зрабіць?

Тады Костусь сказаў:

— От толькі што я табе гаварыў. Раней на поле выяжджаць, дык апчаджацца будзе конская сіла, звольняцца коні.

— О, о, праўда, — сказаў каваль.

— Я адзін не магу.

Паклікалі яшчэ з пару людзей. Костусь злаваў. Нарэшце, у першы полудзень, Костусь выехаў з саўгасу на пары коняй, з хамутамі і пастронкамі. Параконны плуг запасны быў. Костусь да яго прывык быў яшчэ за апошнія гады свайго парабкоўства ў Зялёным Камені. Цяпер ён забраў гэты плуг і рушыў на поле. Так прывяліся ў той дзень на адзін плуг. Назаўтра ў саўгасе выехалі араць на гадзіну раней. Костусь прыняў яшчэ дзве пары коняй. У той дзень пашоў у работу і стары Ладымер. Яму было з гэтакаю параю коняй цяжкавата, але ён

не падаваўся. Апаўдні яго пашкадавалі, але ён як-бы засаромеўся:

— Тфу, тфу! каб вас паляруш, што вы выдумалі.

І не захацеў астацца дома. А назаўтра ўсё-ж не пад сілу яму стала. Яму балелі плечы і рукі, ламала сярэдзіну. Ён быў рад, што сказалі яму ня йсьці на поле: тэта яму ні тое, што корпацца на худым кані баразну за гадзіну. Ён да паўдня быў у хаце, а тады вышаў гарадзіць капусьнікі.

Тры пары коняй прабылі тры дні. Выходзілі ў поле з чатырох гадзін і варочаліся назад густым змрокам. На чацьверты дзень выехалі яшчэ цёмна было: ледзь толькі ясьнела неба. Ведалі ўсе адно: за той дзень скончыць трэба было. Костусь, Мікалай, Мікалаяў брат Ёлюк... Старыя мужчыны выяжджалі ціха—звыкла, цьвёрда пераступаючы нагамі за коньмі. Нагадзіўся якраз насустрэчу ім Сымон Мікуць. Веў каня з начлегу. Ён моцна даў усім дзяндобры і ўсё азіраўся, пасьміхаючыся:

— А што-ж, гэта ня сам сабе гаспадар. Калі выганяць, тады й пойдзеш.

Ён ня думаў—хто каго тут выганяе і хто над кім за начальніка?! Неўзабаве папаўся насу-

грач Радзівон Бабака. Гэты праехаў ціха і не зіраўся, вызначыўшы свае «дзяндобры» тым, што страсянуў галавою на магутнай шыі. Ён ні-олі не гаворыць многа, найбольш маўчыць. Аварыў ён адно шмат тады, як на яго была сьсела галавацяпская навала. Усё апраўдваўся, ебарак.

За той дзень скончылі ворыва. Як сеялі—бышліся са сваімі коньмі. Мікалай, Ільлюк Костусь—ня мелі тады ні моманту перадышкі. Мікуцева поле самае бліжэйшае ад колгасаўскага. Ён выяжджаў на поле пазьней. І зацягнуў сваю сяўбу пазьней за колгасаўцаў. Як скончыў—некалькі дзён адпасваў каня. Міхал Стальмаховіч прыходзіў у тыя дні сельсавет да Костуса й Мікалая скардзіцца, што Мікуць хацеў стравіць яму сенажаць. Мікуць-жа даводзіў, што тэта Міхал яму выеў савём лапіну ў канюшыне. Ём казалі памірыцца, бо дайсьці тут праўды нельга было. Іншы мірыцца не захацелі, але й давесьці адзін на аднаго не маглі. Гэтакім парадкам мір аставаўся паміж імі сам, пакрысе, за ўсю вясну. Як паўзыходзілі колгасаўскія засевы, Мікуць сё, запарваўшы на вуліцы катоннебудзь з колгасаўцаў, падхвальваў:

— Маладцы, каб я жыў! Вам і саўтас памі.
Як у вас усё гладка вышла!

Ён або забыўся, або не ўспамінаў, што бачыў
раз як да сьвятла яшчэ выяжджалі колгасаў
ў поле. Але праўда што вышла ўсё гладка
добра. Надышла перадышка.

У тыя дні як Мікуць явіўся са сваім канём
колгасаўскі двор, ён корпаўся з плугам
сваім папары. Ён, праяжджаючы на сваё поле,
кожны дзень бачыў як наўзъдзіў расла ў градах
сах колгасаўская бульба. Абагналі яе добры
з гэтага боку. Толькі з другога канца палеткі
у лагу, занадта шырака пусьцілі плужкі і не
лікі кавалак яе памяўся. Яна пакрысе адзін
дзіла—йшла ўгару, а паламанае цяўе жаўце
і адпадала. Мікуць угледзеў гэта на траці
дзень пасья таго, як стаў ён за колгасьнік.
Ён пабедаваў, нават, не пабедаваў, а зьлёг
пазьдзекаваўся:

— Што гэта за майстар гэтакі тут быў!?

Усе бачылі, што ён штосьці мае ў думках.

— Што ты хочаш сказаць?

— А можа гэта і ўсё гэтак будзе калі
камандуе гэты самы майстар.

У яго зноў з'явілася думка, што прышоў ён як-бы ў нейкую салдацкую казарму, дзе ён ня мае свае волі, а павінен слухаць, што яму загадаюць—і добрае, і кепскае. (Казарму ён памятае: нават ваяваць ганялі яго з немцамі). І сьледу гэтакага настрою ў яго ня было, як ускочыў ён быў тады на сваім кані ў колгасаўскі двор. Але хлопцы ведалі: падыйдзе гарачая работа і з ім будзе тое самае, што і з Ладымерам: ён сам пачне зжываць сябе ранейшага. А ў наступныя дні ён вадзіў у саўгасаўскую кузьню каваць коні і на яго была любата глядзець.

*

Работа перамолвае людзей. У які бок людзі кіруюць работу, у той бок хіліцца і чалавек. Нашы людзі ня лішне маглі дагэтуль хіліць сваю работу ў той бок, у які самі захочуць. Гэтак жылі ўсе. А хто спробаваў—таго або ламала, або адкідала назад. Думалі людзі, што яны гаспадары, а за гаспадароў так ніколі можна сказаць, і ня былі. Усе былі як у палоне ў «сапраўдных гаспадароў»—гэта—вусаты Зялёнакаменец, Банадысь... Зялёнакамен-

цаў дзед жыў яшчэ ў самай вёсцы і душыўс
нішчымніцаю. Сын-жа яго, зялёнакаменца
бацька, атрымаў спадчыну па дзядзьку—паўва
локу зямлі. Яна была на адлегласьці і ён я
прадаў і купіў сабе кавалак цяперашняга Зя
лёнага Каменя. А сам вусаты ўжо як мае быць
увесь Зялёны Камень забраў у рукі. Усё сваё
жыцьцё былі яму завінавачаны некалькі чала
век, ня ўсе з вёскі, але і ўсе іншыя, пачувалі
сябе перад ім як перад гэткаю асобаю, перад
якою трэба або екарацца, або з ім біцца. Бо
не раўня былі яму нашы людзі. А Банадысь
быў прасьцейшы. Але яшчэ спрытней праз
яго горла прапоўзла ўсё, што толькі льга было
ўвабраць у яго з рук усяе навакольнае чала
вечае драбязы. А ўсе іншыя, уся гэтая дра
бязя, варушылася на сьвеце ў шарачку, мякіне
і брудзе. У сьвятых дні сядзелі пад прызьбамі,
у буддзённыя дні душыліся работаю; раджалі
дзяцей, дзеці гэтыя расьпіхалі бульбаю жы
ваты і падаваліся самапасам, бацькі пілі, лю
дзелі за дзьве капейкі на кірмашох, кожны мог
пахваліцца, што трымае бога ў сэрцы, а бог іх
усіх таксама за гэта не адкідаў: даваў ім права
жыць у гнілых хатах, у анучах, у гразі і хваро
бах аж да самае сьмерці. Гэта быў факт—

наней сьмерці ніводзін ніколі яшчэ з нашых
подзей не памёр. Сьвету мала хто бачыў з на-
шых людзей. Толькі як забіралі каго ў сал-
маты бывала, дык заганялі ў шырокі сьвет. Але
што-ж, калі на гэты шырокі сьвет дазвалялі
глядзець ня йначай як праз вузенькую шчы-
ліну казарменната акна. Гэтакі быў хоць-бы
забе й Сымон Мікуць. Яго калісьці загналі
былі ў Апшхабад. Дык ён і цяпер яшчэ ўсё
спамінае, як «тамтэйшая дзіч» у нейкае сваё
святая йдзе натоўпам па вуліцы, кожны сячэ
сваё голае цела ланцугом і ўсе гуртам кры-
чаць: «шхсэй, вахсэй». Пасьля свае царскае
службы, Мікуць вярнуўся ў сваю «ня дзіч».
Абразоў повен покуць, абшарпанья дзеці, па-
шляец на прыпеку свой уласны, а бацька стары
счучыць, што сярэдзіну гэтак адабрала, што ня
толькі рабіць, а сядзець нават ня можа! От
ўехаў Мікуць па вушы ў тое, што завецца
«жыць». Гэтак пражыў і дагэтуль. А Міхал
Стальмаховіч, дык нават і Апшхабату ніякага ня
бачыў. Быў ён за сваё жыцьцё, праўда, ня
толькі ў сваёй хаце. Быў на прыгуменьні—на
сваім і на суседніх, быў у суседніх вёсках, у
мястэчку за дзесьць вёрст, у горадзе за трыц-
цаць вёрст (і цяпер яшчэ расказвае, як нова-

бранцаў раз вазіў і як вельмі добра пачаста
валі там яго былі салодкаю цялячынаю—в
ўсё жыццё хопіць яму, што расказваць!)
І акалечаў Міхал Стальмаховіч—от так сабе—
бяз усялякае выдатнае справы. І на вайне не
быў, і нічога вельмі важнага і страшнага за
сваё жыццё не рабіў, ля машыны нідзе не
стаяў; можна сказаць, усё гэта было—аж сьмех
людзям сказаць—дома, у запечку. Акалечаў
Міхал Стальмаховіч у позьнюю восень; у яс
ную ноч.

ЯСНАЯ НОЧ

Была восень. У лесе сьцямнела рана. На
мокрую траву, мох і дубовае лісьце клась
ціся пачаў змрок. Мацней запахла хваёваю сма
лою і гнілою карою. Лясьнікова сяліба пачала
здавацца густою кучаю лому: ён упаў аднекуль
пад ногі выносістых хвояў. Было ціха. Гаспа
дары пазатрагалі коні, падабралі вяроўкі, па
аглядалі вазы і пачалі паволі выяжджаць на
дарогу. Пад коламі трашчала ламачча, мокрае
лісьце бралася за колы і мокрая зямля налі
пала на шыны як жаўтаватая жарства. Коням
было цяжка, гаспадары плячукамі пхалі ў вазы,

пацмоквалі, пагуквалі. Гужы напіналіся, вазы педзьве паўзлі. На дарозе стала лягчэй—тут было цвёрда і раўней, адно трэба было мінаць каляіны. Недалёка быў край лесу. Запахла конькім потам. За лесам—відната стала. І ральля, мясцамі незазябленае іржышча, ляжалі па бапал.

Каля пярэдняга возу попlech ішлі Сымон Мікуць і Міхал Стальмаховіч. Ём абодвым было жоладна. Пілюючы сухастойны, і кладучы вазы, вонны папацелі і цяпер пот высыхаў і волкі хадзілі браўся за каўняры. Міхал быў у шарачковай кароткай вопратцы на кудзелях. Кудзеля над старасьці пазьбівалася ў лямец. Міхал глыбока засунуў рукі ў рукавы, паціскаў плячыма і стараўся схаваць шыю ў вузенькі зашмальцованы каўнярок. Сымон туліўся ў аблезлым каўнярку, размахваў рукамі, з асалодаю цмокаў і пагукваў на каня. Ён курыў, пляваў сабе пад ногі і пасья доўгае маўчанкі, сказаў:

— Надвор'е якое брыдкае. Хоць-бы падмерзла.

Міхал нічога не адказаў, дык ён сам з сабою пачаў разважаць:

— У каго, сказаць, няма лішне ў што добра вопратца, дык гэткаю сьлізговіцаю яшчэ

герш як марозам: гэты туман аж косьці разь
ядае.

Ззаду дагнаў іх Ладымер.

— Змрокам холадна стала,—сказаў ён.

Радзівон Бабака, які йшоў за імі на не
калькі крокаў, чуў усё гэта і падаў голас:

— Хіба, каб дзе спыніся пагрэцца.

Усе ведалі дзе гэта лыга тут спыніцца па
грэцца, але (нібы яны гэтакія, што адразу ня
цямяць!) казалі, каб траха, дык усе засаб:

— Дзе-ж ты тут пагрэешся?

— Захацеўшы сабаку выцяць, дык кія зной
дзеш.

Цяпер усе адразу пачалі ведаць дзе тут лыга
пагрэцца:

— А што ты думаеш, каб узяў ды прыпы
ніўся на момант!

Дык цяпер Радзівон Бабака сьмела сказаў
тое, пра што ўжо ўсе думалі:

— Праяжджаючы паўз Цагельню, можна на
момант забегчы да Паціеўскага, у яго павінна
ваўсёды быць.

Тут зноў усе нібы сталі гэтакія дзеці, што
янічога ня ведалі:

— Што, ён гоніць?

Дык і Радзівон Бабака рантам стаў з упэўненнага так толькі, здагадлівы:

— Як мне здаецца, у яго павінна быць. Збожжа гэтага поўныя сьвірні, жыве на адзіноце...

Цяпер усе ўпэўніліся, што трэба спыніцца.

Ясная ноч цягнула па лагчынах чорныя коўдры, цэлыя сьцірты іх вырасалі на даглядзе.

За колішняю цагельняю, ля цёмнае доўгае сьцяны Паціеўскага гумна, спыніліся фурманкі. З самага заду пад'ехаў Рыгор—тоўсты на свой малы рост Рыгорка, у добрай мульхай рудой жыкетцы, з прадоўжнымі кішэнямі на жываце. Ён дробна кашлянуў і пахваліў кагосьці:

— От маладзец, што дагадаўся прыпыніцца.

Выбег з варот сабака, пачаў абнюхваць сьляды незнаёмых людзей. Паціеўскі ў хаце запаліў лампу і прынёс вялізарную пляшку, каб траха дык бутлю.

— Ты мо' газу ў ёй раней трымаў, а цяпер нам з шітвом прынёс,—міргнуў яму Бабака.

— Панюхай чым пахне,—адказаў з дробным рогатам высокі і віхлясты, як выгіністая рала, Паціеўскі. Мужчыны дасталі з сваіх тор-

баў хлеба. Паціеўскі паставіў на стол на кожнага мужчыну шасудзінку—шклянкі і адзін кубак. Кубак адразу згроб сабе Рыгор (у кубку бач, ня відаць калі й перальлеш; а хто гэта калі, а злешча Рыгор, не стараўся спажыць сам больш за людзей?!) Ладымер заўважыў гэта і тонкія яго губы скрывіліся ад кльівае, да гэтакае сквашнасьці, усьмешкі. Рыгор запабег наперад і пачаў наліваць у шклянкі Паціеўскага пяршак. Ён не таіўся: калі выпівалі па другім разе, ён сабе нацурболіў повен кубак і пусьціў «жарцік»:

— Ат, што тут. Адна кропля больш, за тое што я мераў. Будзем здаровы!

Як складаліся расплачвацца з Паціеўскім, у яго якраз не хапіла грошай гэтулькі колькі трэба было. Дык ён даў усяго палову таго, што даў кожны. Усё гэта ён абгарнуў у пляскатыя жарты да гаспадара:

— Шмат тоніш мусіць?

— Якое шмат,—выгнуўся як дуга Паціеўскі,—гэта яшчэ старая захавалася. Ад самае вясны ня гнаў і наўрад ці гнацьму больш. Апарата цяпер ня маю. Няхай яно згарыць. Баюся. Гэта апошняя пляшка была. Мо' на дарогу яшчэ з паўпляшкі возьмеце?

На дарогу не ўзялі і пачалі выяжджаць..

— Цяпльня па жываце пашла,—абазваўся Міхал Стальмаховіч.

— Ямчэй ісьці стала,—згадзіўся з ім Бабака.

Раптам Рыгору захацелася гаварыць, гукаць, шпываць, расказваць пра ўсялякія нязвычайныя здарэнні, нават пра тое, пра што, калі калавек цвьярозы, сараматно гаварыць. І ён пачаў расказваць як калісьці ашукаў на кірташы цыгана, купляючы ў яго кабылу; нават каў яму повуху. Верылі, ці ня верылі яму, але слухалі. Ішлі ля вазоў паволі, ногі пачыналі крыху паблытвацца. Сьледам за Рыгорам павясялеў і Міхал Стальмаховіч. Ён зажадаў ісьці з Рыгорам попlech. Шморгаючы ботамі, падбег ён да яго і хацеў пакласьці яму руку на плячо. Моцна дыхнуў і пасьлізнуўся. Упаў, гэкнуў нагою пад задняе кола, што якраз у той момант узьехала на дарожны камень. Кола, сакочыўшы з каменя, усім цяжарам сырое асіны на возе, гавнула па назе і пашло сабе далей.

Яшчэ ён нават усхапіўся, пасьля эноў упаў. Упаў ад болю. Раптам штосьці страшнае зраўмеў, зажмурыў вочы і заенчыў. Мужчыны прыпынілі коні. Валтузіліся на дарозе, нецярпліва гаварылі. Пасьля скінулі з Міхалавага воза

асіну, паскладалі на воз свае мяшкі з сенам і аброчныя торбы і на іх паклалі Міхала з пераломанаю нагою, з пабялелым ад болю тварам.

*

Паціеўскага цяпер ля Цательні і сьледу няма. Гэтакім парадкам з ім зрабілі як і з вусатым Зялёнакаменцам, як і з Банадысём. Рыгор усё хадзіў спачатку ды божкаў, што «хцівыя рукі грабуць сярод беллага дня чужое дабро». А пасья сьціх. Нелады ў яго хаце яшчэ пабольшалі. Галена—дачка яго—ад першае жонкі. А Тэклі, цяперашняя жонка, за ім нядаўна. І дагэтуль яна ніяк асвойтацца ня можа ў гэтакім замусце. Усё было гэтак. Бацька яе памёр у вайну, а маці асталася пакутаваць адна: тры сыны, на жаненьні кожны, калаціліся й грызьліся адзін з адным за сваю курьную гаспадарку. Кожны хацеў жаніцца, але ня было на вошта жонку браць. І так ледзьве хлеба з вадою мелі, а што-ж будзе, калі ў кожнага сям'я завядзецца? Горш за ўсё было Тэклі. Браты паміж сабою ворагі, а калі дойдзе справа да сястры, дык тут яны пачы-

наюць рабіцца найлепшымі прыяцелямі. Усе ў адзін голас: чаму ты замуж з хаты не выбіраешся?! Тут на гарачую руку й нагадзіўся трапяткі ўдавец Рыгорка. Маладзюсенькая Тэкля папаплакала, а яе такі выперлі з хаты за гэтакага чалавека. А там, у Рыгоравай хаце, Галена—яе аднагодка! Рыгор і дагэтуль гне на свой капыл усё ў хаце, але апроч неладоў, нічога з гэтага няма. Чым больш, тым жонка й дачка горш ненавідзяць яго. Усе ведалі, што нават ужо за гадоў тры да гэтага, што цяпер пачало рабіцца, Рыгор прымушаў Тэклю й Галену пасьціць піліпаўку і вялікі пост, каб сала менш разыходзілася. Сам-жа я, кажа, хворы і мне трэба есці.

Гнілыя ніткі, якія даўней маглі-б крыху яшчэ трымаць Рыгорува сям'ю, трэснулі. Рыгорава сям'я раскідаецца.

Сам ён пацішэў крыху. Раней-жа праз увесь век свой усё судзіўся то з гэтым, то з тым. То за патраву, якую нямаведама хто каму зрабіў, то за нейкія грошы, якія ён нібы некалі некаму пазачыў. А пасля часамі выяўлялася, што гэта было якраз наадварот: грошы пазычылі яму. Ён віляў перад людзьмі заўсёды, абы толькі хоць крыху сквапнасць льга было ўлагодзіць.

Гэтак ён раз папаўся быў, што яму Банадысё
хлопец ледзь духоў не дастаў. Было гэта нека-
торае зімы. У Банадысёвым гумне сьпяшал
дамалаціць авёс. Цалоткі дзень гула мала-
тарня. Нанятых хлапчукі паганялі коні. Быў
конь Міхала Стальмаховіча і Мікуця, і самі яны
рабілі ля малатарні. За гэта Банадысё пасьля
меўся даць ім свае малатарні на дзён два, ц-
тры. Надвечар, як скончылі дамалот, Мікуць
выпраг свайго каня апошні: пакуль усе выпра-
галі, ён астаўся быў на таку выцярусіць з свае
кудлатае шапкі мякіну, пасьля закурваў, сто-
ячы ў варотах. І цяпер нікога ня было, апроч
Банадыся. Той нешта яшчэ кешкаўся на таку
стукаў мятлішчам па чымсьці драўляным і пу-
стым, адхаркваў з горла пыл. З варот Мікуць
бачыў разьлегласьць паплавоў да самае рэчкі,
як вокам сягануць. Да самае абрэзкі паплавы
гэтыя належалі Банадысю і Мікуць цяпер па-
думаў: «от-бо, падла, колькі ўгроб быў у свае
рукі». Пад вішняком ля пластоў сьнег ляжаў
пад сіняватаю сваёю скарынкаю. Сіні змрок
насоўваўся з паплавоў. Выводзячы пасьля
свайго каня з маняжу, Мікуць здагадаўся пра
Банадыся: «гэта-ж ён, ліха яму, наўмысьля
корпаецца тут, пільнуе мяне. Баіцца, каб я са-

доміны якое ня ўзяў тут». Мікуць злосна гукнуў:

— Ішоў-бы ты ў хату. Там можа жонка вчэраць чакае, а ты тут без патрэбы трэшся.

Банадысь моўчкі на паўгадзіны распачаў выцярабліваньне асьцюкоў з-за каўняра. Дык Мікуць пацьвяліўся:

— Што ты мяне пільнуеш, ці што?

Банадысь ускіпеў:

— От балазе ёсьць што пільнаваць. Іншы й хацеў-бы што пільнаваць, ды трасцы, няма чаго!

— Ну прэўна што ў цябе ёсьць што пільнаваць. А як-жа!

— А табе маё дабро ў горле засела?

— Ня чапай ты чужога горла.

Тут нагадзіўся з свайго агароду Рыгор.

— За што вы адзін з адным?—падышоў ён в жарцікам.

— Сымон на мяне крыўду нейкую мае,—запабег сказаць першы Банадысь,—ён усё яшчэ думае, што я дорага з яго бяру за малатарню. Ты-ж, Рыгор, быў як мы сыходзіліся? Ну скажы, дорага я з іх бяру, ці не?

— Гэта як,—загаварыў Рыгор,—з аднаго боку, калі паглядзець, дык за малатарню ні-

колі не пераплаціш, бо гэта машына. Я сам маханік і ведаю. Што рукамі зробіш за дзень, дык машынаю за гадзіну. Не. Ня дорага ты з яго бярэш. А з другога боку, калі паглядзець, дык Сымонава таксама тут у цябе ля малатарні праца залягае. Можа-б ты яму што і спусьціў-бы?

— Э-гэ-гэ!—сказаў Мікуць,—ты ў двух зайцоў адразу страляеш.

Рыгор пашоў тады на вуліцу разам з Мікуцям. Мікуць і Міхал назаўтра раздумаліся і ад малатарні Банадысёвае адмовіліся, а запатрабавалі за работу чыстымі грашыма. Банадысёва думаў, што гэта нагаварыў іх Рыгор і Банадысюк запарваўшы раз яго ўвечары на пустой вуліцы, гэтак зьнячэўку сьперазаў яго па карку, што той не разабраўшы хто гэта, ледзьве дапаў да свае хаты. Ускочыў у сенцы, шмаргануў дзьверы на засаўку і адразу апынуўся на печы за комінам. І тады стаў адразу сьмелы. Цяпер, як Бандыся выселілі, Рыгор на яго горы верне, нібы ён яго гэтак ненавідзіць! А сам чакае ўсё нейкае перамены. Сама больш вока ён цяпер ня мае на Мікалая Камароўскага. Думка яго гэтакая, што гэта Мікалай прычыніўся да развалу яго сям'і. Мі-

куць з яго пасьміхваецца, Мікалай не шмагае,
а Костусь сказаў раз быў яму:

— Прайшла тая пара, калі сілком, зубамі
трэба было трымаць тое, што ня можа тры-
мацца. Мучыцца—а трымаць! Пакутаваць—
а ахоўваць тое, што само просіцца, каб яго рае-
кідаць!

*

Мікалай Камароўскі, Сымон Мікуць, Лады-
мер, Радзівон Бабака і Рыгорава Галена—
сышлі на апошнім прыпынку з трамваю. Міка-
лай паглядзеў куды йдуць людзі і павёў за
сабою сваіх. Усе яны былі прыадзеты ў леп-
шае; йшлі спачатку няцьвёрда, пакуль ня
ўліліся ў агульны людзкі струмень. Тады ім
асталася адно глядзець і слухаць. Усе, апроч
Сымона Мікуця, стараліся пачуць і ўбачыць
усё; усяго, што толькі было ў кожным па-
вільёне, дайходзіла іх увага. Толькі Сымон
Мікуць неўзабаве ўтаміўся ад гэтакае багатае
рознастайнасьці зьяваў і рэчаў. У яго ўсё за-
мітусілася ў ваччу і ён толькі ўвесь час, па-
куль хадзілі па ўсіх прамысловых, індустры-
яльных і тэхнічных павільёнах выстаўкі, бяз

пляну й сыстэмы азіраўся на ўсё адразу, што
лезла ў вочы навокал яго.

Тавары—і на адзежу і на абутак,—машыны,
усялякае прыладзьдзе, электрычнасьць, ля-
ларствы, мінэралі (нават гліна й цэтла); пляны
і даведкі колькі ўсяго, што толькі ўжываецца
чалавекам, будзе да канца пяцігодкі, колькі
будзе, каб хапіла ўсяго, колькі трэба на ўсю
краіну—ён усё гэта слухаў, прасейваў пра
сваю думку, паглядаў на Мікалая й Галену;
яны часта гэтак пра ўсё гэта пыталіся ў тлу-
мача, што той нават пачынаў думаць, раней як
сказаць. А як дайшлі да павільёну паляводзтва
і жывёлагадоўлі, тут Мікуць увесь зьмяніўся.
Ён выявіў сябе за выдатнага знаўцу тут; у ім
прачнуўся самародны практык-аграном; гаспа-
дарчая яго інтуіцыя, звыкласьць—сагнала
з яго ранейшае суменьне. Ён бачыў перад са-
бою авёс, вышэйшы на рост за самага высо-
кага чалавека ў вёсцы—Мікалаевага брата Ёль-
люка Камароўскага, жыта—наўзьдзіў, зерне—
з фасоліну! А жывёла! Ён ніколі ня бачыў гэ-
такіх сьвіней. Вяпрук вялічынёю з яго ўлас-
ную карову. Ён адразу так і памеркаваў: у ка-
ровы толькі ногі даўжэйшыя. Коні й каровы
гэтакія, як на выстаўцы, яму даводзілася ба-

чыць на панскіх дварох калі-ні-калі. Хоць не
ва ўсіх дварох была гэтая жывёла!

— А адкуль гэтую жывёлу напрыводзілі?—
яшчэ раз перапытаў ён.

— З саўгасаў і коласаў,—адказаў ахвотна
глумач.

Мікуць стаў у сьвінарніку над балясамі, якімі
быў абгароджаны катух, усыпёрся на іх і доўга
глядзеў як завадзкая сьвіньня цярэбіць зялё-
ную канюшыну. Яго ўжо шукалі свае: Мікалай
і Галена ўвайшлі назад і гукнулі яго. Як вы-
ходзілі назад, ён пачаў гаварыць з Мікалаем,
па-гаспадарску, па-прыяцельску:

— От як можна, браце, гадаваць жывёліну.
Ні тое што—задрыпа якая, ледзьве ногі пера-
соўвае...

Гаварыў усё, гаварыў. Пра нядбалых гаспа-
дароў, пра тое што і ўдалы, і дбалы гаспадар
не заўсёды можа жыць як трэба.

«... Я пра сябе скажу...»

Мікалай ведаў—што гэта ён пра сябе думае,
калі загаварыў пра дбалата гаспадара, які ня
можа жыць як трэба. І праўда, што Мікуць
гаспадар добры, але жыў нядобра: у чарнаце,
у цямноце жыў увесь век свой. І ніхто ня

скажа, што тут ён сам вінен. Ніхто яшчэ гэтага не гаварыў і ніколі ня скажа пра яго.

Мікуць падслухаў цяпер гаворку: Мікалай і Галена, як йшлі ўсе па гарадзкой вуліцы, гаварылі пра тое, пра што ён-бы, Сымон Мікуць, каб быў на месцы Мікалая, маўчаў-бы, а злашча перад Галенаю. Яны гаварылі пра справы ў іхняй—Галенінай сям'і. Мікалай і Тэкля! І як гэта Мікалай гэтак проста ўсё гаворыць Галене. І як гэта Галена гэтак ціха і ўважліва слухае і нават дае парады Мікалаю:

«...Рабі толькі ўсё як найхутчэй. Даволі цягнуцца гэтай валаводзіне. Трэба гэтае пекла раскідаць зараз-жа. Бацькі ліха ня возьме. Ён раздураны чалавек. А калі дрэнна, што яму прыдзецца, дык я яго не адцураюся.

Мікуць ведаў пра што яны гавораць і дзівіўся. Ён быў сам ня свой ад гэтае навіны чалавечых дачыненняў. Мікалая ён ведаў з малых дзён яго, за Костуся Мікалай старэйшы, хоць і не на шмат. Калі Костусь выглядае як зусім маладзёнзкі хлопец, дык Мікалай—як сталы мужчына. У апошнія часы Мікалай пачаў лепш адзязвацца і часцей галіцца.

У той вечар ня выехалі з гораду. Назаўтра Мікалай павёў усіх назад пад выстаўку. І там

на некалькі сялянскіх экскурсій злучаліся ў адну і іх накіроўвалі на агляды гарадзкіх прадпрыемстваў. Мікалай выбраў чыгунна-ліццёвы завод. Мікуць не аставаўся ад Мікалая.

Заводскі двор быў доўгі і вузкі. Нізкія, паводле даўжыні свае, будынкі стаялі паабпал двара. Гарачыня была ў той дзень вялікая. Паглянныя сыцены, здавалася, й самі былі гарачыя, а зямля пад нагамі—чорная жарства, сажа, патрушчаная дзындра—яна здавалася пячэ ў ногі. Запасы іржавата жалеза—даўжэзныя прэнты, найцяжэйшыя колы, усялякі чыгунны лом—ляжала ўсё гэта паўз глухія сыцены цэхавых карпусоў. Драўляны дамок, на якім было напісана: «заўком»—стаяў, прыткнуўшыся да высокае аполкавае агароджы. Там ля ганку прайходзілі калі-ні-калі людзі, штосьці гаворачы, пры кароткім гэтым спатканьні, адзін аднаму. Мікуць перш за ўсё заўважыў кавальны цэх. Кавалі, у зашмальцованых адзежынах, старыя і маладыя, варушыліся ля колаў, прэнтаў і варстатаў гэтай няэвычайнай Мікуцёваму воку кузьні. Некалькі чалавек грэлі з-за вуха па вялічэзных кавадлах. Але ўсё-ж гэта было і Мікуцю, і Бабаку,

і ўсім, знаёма. Але і Мікуць і Бабаку зьдзівіў наступны цэх.

Чорныя людзі, гнучыся да зямлі, становячыся на яе на калені, згорталі мяккі і чорны пясок і даставалі з раскопаных ям гатовыя колы, часткі машын, крывыя і выгінастыя прэнты... Рэчы гэтыя ня былі яшчэ абгладжаныя, яны былі каструбаватыя, няроўныя. У наступным, такарным цэху, гэтыя самыя рэчы браліся ў варстаты. Варстаты пускаліся ў ход і на далатох рэчы гэтыя абточваліся гэтак, што рабіліся гладкія, аж пачыналі блішчэць. Тут Мікуць, Бабака і Ладымер пазнавалі гатовыя часткі сячкарыняў, жніярак, арфаў, малатарань... За наступную гадзіну яны аглядзелі, як у зборачным цэху гэтыя часткі складаліся, зшрубоўваліся і гатовыя машыны вывозіліся пад доўгую павець. Маляры вымалёўвалі іх і—Мікуць прыпыніўся ля новае жніяркі. Машына, як лялька, чысьценькая, новая, здаецца й сеў-бы на гэтае бліскучае сядло. Мікуць дакрануўся рукою да халоднага мэталю, пагладзіў лапчастае шырокае кола. Твар яго ў гэтую хвіліну быў повен глыбокіх выразаў спакойнае добрае дзейнае ласкавасьці. Крыху наводдаль, у самым канцы паведзі, пад сьця-

ною кавальнага цэху, стаяла безьліч новых плугоў. Проста з-пад паветкі быў шырока адчынены ўваход у другую палову кавальнага цэху. Усе стаялі ў варотах і глядзелі. Работа ня спынялася ні на водную хвіліну. Людзі нават не адрываліся закурыць. Звон жалеза, стук малацоў, шоргат і скогат, гуд і трэск горнаў—усё зьлівалася ў адзіны гук заводзкае працы. Раптам загуў гудок, але работа ня спынілася. Праз некалькі хвілін—другі гудок, але й тут работа ня стала. Толькі праз адчынення дзьверы лінуўся струмень новых людзей. Яны растаўляліся ля тых, што працавалі і неўзаметкі, бяручы з іх рук начыньне, гналі работу далей. Гэтак новая зьмена стала на месца старой. Зьмененыя людзі, выціраючы рукі, аддыхваючыся, пачалі выходзіць на двор. І тут тлумач растлумачыў: «наш цэх ударны. Усе стараюцца, каб ніводнае хвіліны не прапала дарма. Шмат сотняў плугоў трэба зрабіць да восеннассяўбы. Гэта наш плян працы». Некаторыя йшлі да вялікага ўмывальніка мыцца, некаторыя адразу зьнікалі з заводзкага двара. «Вось дзе і як робяцца плугі і машыны,—думаў Мікуць, апошні раз аглядаючыся на пакіненыя будынкі цэхаў,—вось як стараюцца, каб як мага больш

і ў пору іх нарабіць». Ён панёс адсюль ковае пачуцьцё. Ён чуў адно: ён стаў на новую дарогу і варочацца назад ня будзе. І гэтыя чорныя людзі тут—гэтыя няўтомныя работнікі, і Мікалай, і дзесьці там дома Костусь, і Галена, і Ладымер, і ён сам—усё гэта штосьці адно і яму-б было страшна ўжо разлучыцца з гэтым, з імі ўсімі.

Мікалай і Галена трымаліся цяпер найчацей разам. Увечары ўсе селі на цягнік.

2.

Сам д'ябал, каб быў ён адно на сьвеце, не
 разабраў-бы, што рабілася ў Рыгоравай хаце.
 Ня толькі Сымон Мікуць і Ладымер Стальма-
 ховіч, але й гэтакі цямлiвы чалавек, як Радзі-
 вон Бабака, пацепаў адно плячыма, мяркуючы
 пра гэта. Што пачалося было з Тэклі, што гэта
 яна вялікую прыхільнасьць (тут мужчыны й
 жанкі ўсьміхаліся) мела да Мікалая Камароў-
 скага, гэта ўсім было адразу вядома. Тут ад
 людзей не ўхаваешся. Крыху, праўда, дзіўна-
 вата было, што Мікалай і Тэклія ня лішне й ха-
 ваюцца ад людзей. Але што гэта цяпер! Гэта-ж
 і Галену пачалі часта бачыць з Мікалаем.
 А часам і яны абедзьве—і Галена, і Тэклія, вы-
 йдуць на вуліцу, а да іх падыдзе Мікалай
 і гэтак стаяць яны доўгі час на вуліцы. Пасьля
 Рыгор калі кашляне дзе на панадворку, варо-
 чайчыся адкуль, дык Мікалай падасьць бабам

руку й пойдзе. Але ад людзей яны пакрысе па-
кінулі зусім хавацца.

Падбліжалася гарачая пара. Ярына на полі
буяла, высыпала; жыта канчала налівацца, на-
ват на ўзгорках, далей ад лесу, на самым
сонцапёку, мясцамі ледзь-ледзь яна запа-
лавела. У каго з вясковых гаспадароў гулялі
папары, іх канчалі па першым разе араць. Се-
нажаці запазьніліся і касьба прайходзіла го-
рача, каб да жніва ачысьціць паплавы. І пры-
борка сена прайшла неўзаметку—і ў гаспада-
роў, і ў колгасаўцаў. Мікалай і Ільлюк былі
кожны дзень на сенажаці. Костусь—езьдзіў,
хадзіў, клапаціўся: жніво йшло, а рукамі, ві-
даць было, нічога зрабіць нельга будзе. Была
адна зялёнакаменная жняярка, але наўрад ці
ёю льята было нарабіць многа: ці не сапсаваў
гэта сам вусаты гаспадар штосьці ў ёй. Апроч
таго, што ня было ў ёй шруб (дзе толькі яны
й падзяваліся!), дык яшчэ й нажы былі павы-
шчэрбліваны, і восі наскручваны. Яе трэба
было не абы як правіць. У растэрміноўку вы-
платы павінна была прыйсьці новая жняярка,
яна й была абзадачана з самае вясны. Але бяз
клопату й гэтага нельга было зрабіць.

Яўхімава і Рыгорава сенажаці мяжуюцца. Дык як прышла пара касіць, яны й пачалі вызначаць свае межы паміж паплавамі. Тут непадалёку колгасьнікі косяць, а яны і дзень, і другі—ўсё мяжу адброджваюць. Бокі тады суседзі пападрывалі на іх гледзячы.

ДЗЯДЗЬКІ КАСІЦЬ ЗЬБІРАЮЦА

Рыгор генэральскім зёркам акінуў паплавы і пачаў закасваць шарачковыя нагавіцы. Калошы былі мокрыя і пруткія, як бляха і закасваць іх было няспрытна. Ад гэтае няспрытнасьці валасаты Рыгораў твар расплываўся, сьцягваўся набок, а вочы проста глядзелі на Яўхіма Стрыгуна, што стаяў насупроць і сьпяшаючы, выкалупваў штосьці з носу.

— Дык, значыцца, ты заяўляеш, што я на паўсажня заняў твайго поплаву, ты заяўляеш?— панура падаў голас Рыгор, падкасаўшы нагавіцы.— Аг-га, калі ты, значыцца, заяўляеш!

— Тут ніякага «ага» няма і быць ня можа,— засьпяваў Яўхім,— тут табе кожны дурань скажа, што паўсажня майго поплаву пяруны яго ведаюць як апынулася на тваім баку, па той бок тычак.

— Дурань скажа! Я дурня й слухаць ня буду.

— Ня будзе ён слухаць! Эйш, які разумны! Пасьля гэтага яны памаўчалі хвілін з пятаццаць.

— Та-ак,—пачынае зноў сваё Рыгор,—то, значыцца, я патвойму, злодзей, значыцца патвойму? Гавары!

— !?!

— Аг-га, калі я, значыцца, злодзей, дык зараз-жа давядзі, што я і дзе ў каго ўкраў, калі я значыцца, злодзей! Зараз-жа давядзі ты мне рагулярня! Ты не давядзеш, а я табе магу сьведкі прыставіць на твайго дзядзьку, што ён у Паціеўскага быў карову ўкраў і абуў яе ў лапці, каб каровечага сьледу знаць ня было, калі ты хочаш ведаць? Чуў? Дай закурыць.

Яўхім паволі дастае з кішэні кашпук і абодва закурваюць. Закурыўшы, Рыгор зноў пачынае:

— Падкасваўся я не дарэмна; не на тое, каб тут курыць з табою. Хадзем, будзем мераць.

— Хадзем, будзем мераць. Думаеш я баюся? Паўсажня майго поплаву ў цябе.

— Не твайго ў мяне, а майго ў цябе!

Яны ўдвух ідуць мокрым поплавам і вада пьрскае з-пад іх ног. Перад імі ўзьлятаюць з кустоў патурбованыя вароны і скачуць жабы.

— Сытыя якія, каб на іх упадак,—глыбока-думна выказвае сваю думку наконт варон Рыгор.

— А што-ж,—памагае яму Яўхім,—цяпер ім харчы па горла, еш хоць расьперажыся. Унь у Агрэставічах, кажуць, дык чатыры гаспадары ўсе свае сьвіньня за платы павыцягалі. Мала там падлы было!? Божа мой, божа, хаця каб нас бог крыў ад чаго ліхога. Што гэта будзе як і ў нас паморак на сьвіньня прыдзе. Гвалт, што гэта будзе! А божачка! Бяда будзе. Ня будзе чаго, каб і душу пражывіць. Пазайходзіцца народ з голаду, згіненьне на народ прыдзе. Мы тут сядзімо, як у бога за пазухаю і нічога ня ведаем, а што на людзях робіцца!..

— А што робіцца?—умлеў адразу Рыгор.

— Што робіцца? Усё робіцца. Страх!

— Што!?! Гавары мне выразна!—зусім ужо аслупянеўшы, прыпыняецца Рыгор.

— Людзі нездарма гавораць. Бяда... Пагляды адно. Не казаў я? Бачыш дзе тычка летась стаяла, а ты куды яе перанёс! Бачыш, бачыш?

Якраз на паўсажня ты майго поплаву сабе загарнуў. Перастаў зараз-жа назад тычку!

— Табе ўжо бельмы панацягвала, ці што? Ці ты наўмысьня ня хочаш бачыць? Куды ты пальцам гэтым сваім тычаш! Тычка ўнь дзе павінна стаяць, а ты яе куды перанёс?! Аднясі назад! Якраз на паўсажня ты майго поплаву заняў.

— Гэта-ж ты заняў.

— Не, гэта ты.

— Няхай таму духі зойме.

— Няхай зойме, ну.

Падбліжаюцца колгасаўскія касцы. Косы адно сьвішчуць. Наперадзе йдзе Ёльлюк. Касцы спыняюцца мяньціць косы.

— На паўсажня, браткі мае,—скардзіцца ім Яўхім.

— Але-ж якраз на паўсажня, як вымераў,—не падаецца Рыгор,—так, ліха яму, і заняў майго поплаву. Гэта хваліць цябе божа, што я агледзеўся. А то так-бы й запамогся-б маім сенам... Перастаў назад тычкі, зараз-жа! А то я сам пры людзях перастаўлю.

— Як-жа вы, дзядзька, ведаеце, што якраз на паўсажня,—гаворыць Ёльлюк, усьміхаючыся,—вы мералі?

— Начорта яго мераць! Што гэта, ня відаць і так, ці што?! Тут вокам кінуў, дык адразу й відаць, што ён у маё на паўсажня ўлез.

Касцы йдуць далей. Рыгор і Яўхім садзяцца адначываць.

— Ты тычкі пусьціў наўскасы,—гаворыць Яўхім,—дык з таго канца ні то што паўсажня, а на цэлую ляйчыну ты ў маё залез.

— Ляйчына бывае ўсялякая. Ляйчыны да ляйчыны не прыраўнуеш. Унь у мяне лейцы ўжо другі год і яшчэ на год будзе... Як-бы я чужога хачу!

— І я чужога не хачу.

— Ах, якія вы абодва сумленныя зрабіліся,—падае вясёлы голас, не адрываючыся ад касьбы, Ёльлюк.

Яўхім і Рыгор робяць выгляд што ня чуюць Ёльлюковых кпін. Яны раптам усхватваюцца і ўглядаюцца ў поплаў, дзе на паламанай тычцы сядзіць варона і, падтуліўшы хвост, нудна крычыць.

— А каб на цябе ўпадкі,—кідае Рыгор на яе ламачыну.—Гра-а! Раззьявіла горла, каб яно табе запухла!

Варона нехаця адлятае ў кусты. Рыгор і Яўхім можа з паўгадзіны стаяць на адным мес-

цы і ўглядаюцца ў паплавы. Белы шнур кол-
гасаўскіх касцоў зноў падбліжваецца.

— Самае важнае,—гаворыць Ільлюк, спыня-
ючыся падмяніць касу,—дык гэта ня трэба га-
рачыцца. Вы не сьпяшайце, дзядзькі. Усё па-
волі зробіцца. Поплаў перамераецца, мяжа
знойдзецца, адбродзіцца, а тады можна будзе
й дадому йсьці.

Касцы рагочуць. Яўхім і Рыгор ставяць
адзін на аднаго праўцом вочы і маўчаць. Пады-
ходзіць аднекуль Міхал Стальмаховіч. Даве-
даўшыся пра справу, ён садзіцца і пачынае да-
водзіць, што якраз гэтакія справы была нека-
тарага году ў дзяка Пятухоўскага з хутаранцам
Пшыкальскім. Два дні яны мералі, а на трэці
скасілі і падзялілі сенам. Па добрага паўвоза
сена кожнаму прышлося.

— Толькі я вам гэтак рабіць ня раю,—дадае
Стальмаховіч.—Найлепш вырашыць справу ця-
пер на месцы. А то яшчэ татова пачацца цага-
ніна.

Стальмаховіч садзіцца пад куст закурыць і
дае тутуну Яўхіму й Рыгору. Усе ўтраіх ся-
дзяць пад кустом і кураць. Гавораць пра ту-
туць, пра каноплі, пра вераб'ёў. Пасьля гаворка
перакідаецца на Ладьмеравы драбіны,

— Але-ж і жаб, поўна балота!—падае заўвагу Яўхім.

— А дзе-ж ім гэтым жабам і жыць, як не ў балоце,—згаджаецца Рыгор.

— Дзядзькі, ці ня бачылі каровы?

Перад імі стаяць два хлапчукі.

— А дзе-ж вы яе згубілі, гэтую карову?

— Гэта яна, дзядзечка, бегас, дык мы яе ў Агрэставічы да дзяка гналі.

— Да дзяка?!

— Ну да гэтага Пятухоўскага, што да леташняга году за дзяка быў. У яго бык добры.

— А якая карова,—зацікавіўся Яўхім,—рыжая ці белая?

— Пярэстая, дзядзечка.

— Не, сынку, ніякае каровы тут ня было, ні белас, ні рыжас.

Хлапчукі пашлі.

— Няхай той есці ня хоча, хто чужога хоча,—засьпяваў Яўхім.—Я праўду люблю.

— І я праўду люблю. Думаеш нехта дык крыўду любіць? Эйш, ты які разумны!

— Не канешне-ж быць усім дурнямі.

— Што ты мяне дурням робіш!

— Няхай майму ворагу ў грудзях робіць.

Яны павысморквалі насы і зноў палезьлі ў балота мераць.

Касцы зноў падышлі. Спыніўшыся мяньціць косы, яны глядзяць на гэтых паплаўных каморнікаў і рагочуць.

*

Тэкла й Галена дзень пры дні граблі сваё сена. Пасьля яны ўдваіх вазілі яго. Рыгор адно памагаў ім—малы, рухавы, і пры рабоце заўсёды пануры. А яны—абедзьве маладыя, роўныя, як таварышкі, былі цяпер заўсёды адны. «Што гэта за дачыненьні паміж імі абедзьвюма і Мікалаем»—ня мог прыставіць толку да галавы Мікуць, бачачы й тут раз як Мікалай, варочаючыся над вечар з касцамі з сенажаці, заўважыў іх і, з Ёльлюком разам, рушыў туды. Ён пасля ўвечары, стаўшы ў варотах свайго двара закурць пасля вячэры, бачыў, як Мікалай і Галена стаялі на вуліцы пад вуглом. Тут ён зусім упэўніўся, што сам д'ябал тут сам талаву скруціў-бы. Мікалай доўга гаварыў з Галенаю. Гэта было чуваць Мікуцю з сьвіронка, дзе спаў ён. Пасьля ён чуў як падышоў да іх Костусь. І як Галена (мусіць узрадавалася) пачала

Больш гаварыць і часта сьмяяцца. Толькі Тэклія ня вышла. «І вядома, як-жа ёй выходзіць, за-мужняй кабеціне!.. А цяпер, значыцца, паміж Костусем і Мікалаем мусіць пачнуцца нелады в-за Галены. Шкода, калі гэта будзе. (Ён па-шкадаваў што прападзе гэтая паміж імі в-года і дружба). А Тэклія ці не адумалася і ці не заспакоіла Рыгорава сэрца? Ці хваліў-бы ва гэта Мікуць Тэклю? Ён і сам ня ведаў-бы што сказаць, каб яго спыталі каму ён тут спа-чувае.

Галена неўзабаве пашла. І хлопцы пашлі. Значыцца Тэклія такі ў той вечар ня вышла. Хоць яна й ціха гаворыць гэтая Тэклія, вельмі ціха, але Мікуцю было-б чуваць, гэта-ж гэтак блізка! А можа гэта Мікуць заснуў раптам і нічога ня чуў? Назаўтра яму было ўжо гэта не ў галаве.

Тэклія ў тую ноч выходзіла да хлопцаў. Га-лена стаяла тут-жа.

— Я яму ўжо ўсё сказала,—паведаміла яна.

— Галена гаварыла нам,—сказаў Костусь.

— Ён вельмі злосна выслухаў гэта... І ўвесь час маўчыць, як зацяўшыся. Хоць-бы слова.

— Я й сама ня ведаю...

— А ты што гэтакая зьбянтэжаная стала! Шкадуеш, ці мо' ўжо ня хочаш, мо' пераду-мала?

— Ну, дык аставайся... гэтак як было да-гэтуль.

— Не, не, Мікалай. Ну чаго ты!

— Гэта ты чаго! Трэба хутчэй скончыць усю гэтую справу.

Але тут і ў Мікалаевым голасе Костусь пачуў няроўнасьць. Ён, паглядзеўшы яму ў вочы, сказаў:

— Эх, ты, чалавечына.

Ён адвёў убок Галену. Мікалай зразумеў Ко-стусева слова й загаварыў да Тэклі:

— Ну, а калі ты ўсе гэтыя гады ўсё-адно як ня жыла на сьвеце? Ён калі думаў пра цябе? Ён калі паспагадаў з цябе? Ён адно пра сябе дбае. А ты яму—так сабе, баба ў хаце, і больш нічога. Што ў цябе за натура гэтакая? Пра сябе ты ў гэтакія хвіліны пакідаеш думаць! Што, ты шкадуеш яго? А ўрэшце—нельга-ж вам жыць разам! Гэта кожнаму відаць. Ну што вы адно аднаму!?

Тады яна адказала:

— Ты заўсёды думаеш, што я ня гэтакая,

якая сапраўды ёсьць... Ну пакінь, ну годзе.
Я й ня думаю назад варочацца. Годзе ўжо й
так з мяне.

І яны разышліся, каб неўзабаве спаткацца
зноў, і ня гэтак.

*

Сход быў доўгі, але спакойны. Ужо ня было
тае леташняе зімовае трапятлівасьці, ня было
тае зьбянтэжанасьці ў некаторых. Сышлася
ўся вёска—і колгасаўцы, і гаспадары. З кож-
нае хаты былі людзі. Было ў той дзень нейкае
сьвята, нядзеля, ці што. Вёска на полі не ра-
біла. Сенажаці былі траха ня скончаны. Як і
заўсёды, у гэтую вясну, сход адбываўся на
колгасаўскім гаспадарскім дварэ—цяпер самы
прасторны пляц на ўсю вёску. Усе за гэтую
вясну навучыліся: на сход пакінулі заказваць,
а Мікалай пісаў абвестку і выклеіваў. І людзі
прывыклі да гэтага.

Брама ў двор была адчынена. Мужчыны ся-
дзелі на бярвеньні, жанкі найбольш проста на
траве. Сходам хоць і кіраваў Костусь—хлопец
цвёрды і кемлівы, але—быў час, гаворка кож-
нага зацягвалася: наўмысьля часта Костусь да-
ваў кожнаму, вельмі-ж адзінаасобніку гаспа-

дару, пагаварыць колькі і што хоча. Гэтак-жа гаварылі і ўсе колгасаўцы. Найбольш гладчэй выходзіла калі чалавек ня выступаў перад усімі як прамоўца які, а падаваў свой голас са свайго кутка, адтуль дзе стаяў, ушыўшыся ў на-тоўп. Гэтак—дык і ў добрага і слаўнага ціхмана Сымона Мікуця выходзілі нават вострыя словы. Калі скажа гэтае слова, дык да толку і ўсіх падвяселіць. Ён гаварыў пра тое, што бачыў на выстаўцы. Гэта ён гаварыў перад усімі. Яму далі слова. Ён доўга не адважваўся, пасля вышаў, без патрэбы пакашляў. Гаварыць нават за яго пачаў быў Костусь, а ён пакрысе ўцяпнуўся ў гаворку і нарэшце сам пачаў гаварыць гладка й цікава. Усе слухалі і пакуль ён ня скончыў, усяго некалькі галасоў падало свае заўвагі, дый тыя накіроўваліся больш на самога Мікуця, чым на яго прамову. Ён расказаў як умеў тое, што ў гэтыя часы было ў яго сэрцы. Пачынаў ён з таго, як падаўся ён у колгас: «толькі мы ўдваіх з канём былі на полі ў той дзень!.. А на выстаўцы—я адно глядзеў: што можна зрабіць, калі ўсё як трэба робіцца...» Ён гаварыў, гаварыў, а яму памог Бабака. Як скончылі яны абодва і адышлі наводшыб, былі адзін да аднаго як браты родныя, доўга

яшчэ разам і адзін да аднаго гаварылі. І там,
ля іх, зьбірацца пачынаў гурт.

*

Міхалючок і Сымон Мікуць пашлі забіраць
на пакошу коні. Міхалючок сеў на Банадысёву
жаробку. Заходзіла сонца, як рушылі ехаць.

— Ты сеў-бы на спакайнейшае каняня,—ска-
заў Мікуць да Міхалючка,—што ты на гэтым
ветры ехаць уэдумаў!

— Яе трэба аб'яжджаць кожны дзень, каб
уцягвалася ў работу і ў хаду,—па-гаспадарску
стала адказаў Міхалючок.

— Бач ты, практык які знайшоўся! Злазь,
кажу табе, ды перасядзь на іншага каня.

Міхалючок валтузіўся на жаробцы:

— Но, падла кулацкая! Што, ня смачна?
Эйш ты, ушываецца! Я з цябе як бачыш гэтыя
кулацкія мухі выганю!

Жаробка захрапла й скочыла ўбок. Міхалю-
чок як сядзеў, так адразу шмаргануўся ўбок і
лягнуўся плячуком у зямлю. Адно лыткі з-пад
закасаных калошаў бліснулі. Перапалоханы
Мікуць саскочыў з каня і кінуўся да Міха-
лючка.

— Казаў-жа я табе, вош ты малая! Гадзюк непаслушны! Ну, уставай!.. Каб-жа я не казаў табе!..

Але тут ён убачыў, што Міхалючок стогне і заплюшчвае ўсё вочы. Ён падцягнуў ногі пад бораду і гэтак варушыўся па зямлі, тоненька стогнучы. Мікуць паглядзеў навокал—нікога нідзе ня было. Жаробка пашла гуляць па роўнай пакошы, коні йшлі гуртам дадому. Зьмяркалася. Мікуць быў адзін. Ён падняў Міхалючка на рукі й паволі, стрымліваючы сябе, каб не пабегчы, панёс яго ў вёску. Міхалючок усё ціха стагнаў.

— Я-ж табе казаў сынку, я-ж табе казаў. Каб я-ж табе не казаў! А то-ж выразна казаў! Ня лезь кажу на гэтае ліхое каняня... А мой ты сыноч.

Ён гаварыў гэтак сам з сабою праз усю дарогу. Міхалючка ён панёс да Ладымеравае хаты. Міхалючкова маці, Ладымерава Алімпа, убачыла Мікуця з хлапчуком на руках яшчэ з двара, як яны былі на вуліцы. Яна пабегла на сустрач і загаласіла. Міхалючок раптам пакінуў енчыць. Ён сьцішыўся на Мікуцёвых руках, але Мікуць убачыў як ён ад гэтага моцна сьцяў зубы, аж прыкусіў губу. Мікуць унёс яго

ў хату і паклаў на ложка. Зьмеркла зусім. Ладымер, страціўшы ўсю сваю павольную старую сталасьць, запальваў лямлу. «Ай, ай, каб цябе паляруш, як трэба, дык на тую злосьць яшчэ не запальваецца...»

Ён трывожыўся. Ён ледзьве гаварыў ад непакою, гэты стары чалавек, гэты дзейны за ўсю гэтую вяну, Ладымер Стальмаховіч. А Мікуць стаяў ля яго як аслупянелы. Ён толькі чакаў тэй нядобрай хвіліны, калі трэба будзе сказаць як гэта ўсё адбылося. Міхальчукова маці ня ведала за што ўзяцца цяпер, яна зусім зьбянтэжылася. Усе трое яны бачылі: Міхалючок стараецца не варушыць плячом, калі папраўляецца на пасьцелі. І раптам ён зноў застагнаў. Мікуць выскачыў з хаты, кінуўся да коняй, пачаў запрагаць, каб ехаць па доктара. Увечары стала вядома: нічога страшнага ў Міхалючка ня было, але ён моцна даўся аб цьвёрдую зямлю і на плячы пашла пухліна. Пакуль усё пройдзе, яму забаранілі паднімацца з пасьцелі.

І толькі цяпер Мікуць раскажаў, як усё было. Дык тут і пашла гаворка. І хто гэта мог чуць, як Міхалючок выганяў з кулацкае жаробкі мухі? Усё-адно як-бы Мікуць гэта, або

сам Міхалючок, паведамлілі ўсім. Гаворка пашла па ўсёй вёсцы, сярод шмат якіх баб, з хаты ў хату.

— От табе й павыганяў з чужое кабыльмухі!

— На чужым дабры доўга не паездзіш!

— Адразу, з малых год, пашоў у сабачую скуру. Гэта чужое дабро праз бок кожнаму вылязе.

— Дык што-ж ты думаеш, Міхалючок, гэты малы, вінаваты тут што Банадыся раскулачылі?

— Але, добра кажа, нехта рабіў, а малы павінен расплачвацца за каго? Дурная гаворка!

— Плешчуць языкамі!

І дзіўна стала: з гэтае малое справы, з гэтых гаворак, пачалося штосьці большае. Перш за ўсё стала відаць, хто што думае і хто чаго хоча, і хто сам ня ведае што яму думаць, і чаго хацець. А гэткаія, апошнія, таксама былі. Выходзіла што ім абы толькі пагаварыць, абы толькі не маўчаць, калі ўсе гавораць.

— А што-ж, гэта ня чужое дабро?

— Няма нічога на сьвеце ні чужога, ні ня чужога!

Тут і пашлі насупроць усіх няпэўных гаворак Мікуць, Ладымер, Бабака і нават (гэтакі

асьцярожны чалавек!) Міхал Стальмаховіч. Яны ўсе як-бы згаварыліся, а тымчасам яны ніколі не згаворваліся, а толькі так папалі гэтак грашна ў гэткае адзінства. Сымон Мікуць, з нейкаю дзіўнаю яму раздражненасцю, гаварыў кожнаму:

— Здаецца пара адвыкнуць ад гэтае бабскае прывычкі, мераць усё на стары аршын.

— Ты цяпер на мэтру мераеш!—падаў голас Рыгор.

— На мэтру я, ці не на мэтру мераю, а пара перарабіцца на іншы капыл. К чорту вас усіх гэтакіх людзей! Ніякага Банадыся тут сярод нас ужо няма і ніякага яго добра няма!

Ён моцна плюнуў сабе пад ногі і пашоў ад натоўпу. За імі пашлі і Бабака з Міхалам Стальмаховічам.

Міхалючкова маці, Алімна, за гэты час знузілася, зьбедавалася і яна чула штосьці блізкае да сябе ў Мікуцёвых і Бабакавых словах. У той вечар, як Міхалючок першы раз сеў на насцьцелі, яна сьмела і спакойна вышла на вуліцу. Сухі быў і пыльны вечар. Яна стаяла адна ля свае каты. Яна думала: чаму Бабака і Мікуць гэтак абаранялі ад чужых языкаў яе Міхалючка? І нават не Міхалючка гэта, а штосьці ўсё добрае,

і цяпер ёй роднае. Значыцца, роднае і ім! Яна яшчэ думала пра свайго мужа, пра Міхалючка вага бацьку. Усё гэта было адно—і Міхалючкоў бацька, і Мікуць, цяпер, і Бабака, і яна сама, і Костусь, і Мікалай, і... чамусьці яна адчувала гэтае самае і да Галены і Тэклі.

На вуліцу вышаў Рыгор. Прысадзістая змроку постаць яго шырылася ва ўсе бакі і злівалася з вечарам. Чуваць было як ён дрога на пачаў наплёўваць. Значыцца ён неспакойны. Апошні раз ён быў гэтакі як бачыў Ільлюка па сваёю хатаю.

От ён пашоў у вуліцу.

— Дабрывечар,—абазваўся ён ля Алімпы.

— Дабрывечар.

Кудысьці як спацырам пашоў, часта прыкладваючы да рота руку; курыць—падумаў пра Алімпа. У хаце яго ледзьве сьвіціўся агонь чыж. Алімпа пайшла туды. Тэклі й Галена сядзелі ціха.

— Што вы як нудзіце ўсё-адно?

— Надакучыла, у косьці ўелася ўсё гэта,—пачардзілася Галена. Яны ўтраіх моўчкі сядзелі ў хаце. Кожная адна пра адну і пра ўсё ў гэта хаце ведалі да апошняе драбязы. Раптам Рыгор вярнуўся.

Ён заўважыў Алімпу ў хаце. Прыступ злось-
і ахавіў яго з новаю сілай. І ён пачаў кры-
чаць:

— Вы сядзіце без работы! Рабіць трэба, ва-
ушыцца! Каб я адзін клопат пра ўсё меў?
даецца ўсе жывом на сьвеце, а ня я адзін!..

І чым больш ён крычаў, тым большая
посьць апаноўвала яго.

Рыгор бразнуў вобземлю штосьці і паноў у
сенцы. Заскрыпелі дзьверы ў кляц і ён там
пачаў стукаць. Алімпа паншла з хаты. Жанкі
йшлі з ёю на двор. Яны бачылі прайходзячы
раз сенцы: гаспадар прыбіваў на кубел клям-
у. Замок быў ужо заложаны ў прабой.

— Усё залежыць ад таго, як у нас пройдзе
жніво,—гаварыў Костусь да Ёльлюка.

Яны сядзелі на весьніцах у глыбіні Ёльлюко-
ага двара. Мікалай з дому кудысьці сышоў.
Бечар туліўся да шэрых сьцен старасьвецкае
удоўлі. Цішыня йшла з поля.

Палавела гарачымі днямі жыта. Лета пады-
одзіла неўзаметкі.

— Вельмі добра жніво ня пройдзе,—сказаў
Ёльлюк.

— Дык трэба, каб прайшло.

— Ты гаворыш як малы. Сярпамі многа не
нажнеш. Якое там жніво будзе!

— Дык трэба расстарацца машыны.

— Дзе ты яе расстараешся!

Костусь бачыў, што праўду кажа Ільлюк. Але
яму не хацелася саступаць у гаворцы.

— Дастанем,—адказаў ён і сам зазлаваў на
сябе, ці на ход справы.

Ён падцягнуў вышэй халявы паляўніцкіх сва-
іх ботаў, узяў пад руку Ільлюка і саскочыў за
весьніц. Гэтак яны пацлі на вуліцу. Алімпі-
йшла ад Рыгоравае хаты дадому.

— Рыгор на кублы замкі павесіў,—сказала
яна навіну.

— Пачакай крыху,—сказаў Костусь.—Куды
сьпяшаеш.

Яны стаялі ўтраіх пасярод цёмнае вуліцы.
Костусь бачыў, праўдзівей уяўляў, як здаровая
загара ляжала на Алімпіным твары. І ён бачыў:
яна й сама рада-б пастаяць тут. Яна адразу па-
кінула сьпяшаць ісьці.

— А як Галена й Тэжля?

— Ніяк. Жыць ім—як палын жаваць.

— Так, так.

І ўсьміхнуўся Костусь. Алімпі сказала:

— А ты ўсьміхаешся. Ніхто не паспагадае ім.

— Ну дык давайце заплачам, а можа ім і лепш стане.

— Ня лепш, а хоць будуць ведаць, што людзі шкадуюць іх.

— Не, праўда, давайце плакаць.

— А, ідзі ты!

Але ён не пашоў. Ён толькі хацеў, каб яна паспрабавала йсці і ён-бы жартаўліва трымаў яе на вуліцы.

*

Хаты гнуліся да зямлі, кастрыца і ўлетку ня прымалася з-пад вокан. Прызбы паўросталі ў зямлю, на стрэхах расла лебяды й мох. На Мікуцевай хаце нават буяла каліва доброта жыта. Усё зраслося, спялося, састаялася за век і ўяжджала пакрысе ў зямлю—гэтая куча пнілога бярэвенья, трухлявае саломы, зямлі... Пасья таго, як Мікуць явіўся дадому з гораду,—ён усё больш пачуваць стаў гэтую здушанасць тут. Адчуваў цьмяна, нявыразна і найбольш пераконваў сябе ў гэтым у думках. Але думкі йшлі лёгка, бо за імі ўзьнімаліся напорна адчуваньні. Ён быў у тых дні лёгкі на

слова 'з людзьмі, гэты ціхі чалавек, Сымон Мікуць. Ён варушыўся, кланаціўся і памагаў усім, дзе толькі цяжэй было.

Перад тым, як ісьці спаць у адрывку на леташнюю салому, ён стаў у варотах на вуліцу, каб дакурыць папяросу. Ён адразу пазнаў па галасох людзей на вуліцы: Ёльлюк, Костусь і Алімпа. Мікуць усё стаяў, слухаў іхнія жарты і з нецярплівасьцю чакаў, каб хутчэй хлопцы асталіся адны. Але яны стаялі і гаварылі. Дык тады й ён падышоў. Ён рукі нікому не падаваў, бо, значыцца, трэба было-б падаць яе й Алімпе—гэтай маладой жанчыне. А гэта, старому чалавеку, здалося яму, нязручна нейк было. Ён пастаяў, памаўчаў і загаварыў:

— Я сёньня жыта глядзеў. І сваё, і колгаснае. Жаць пара. Трэба пачынаць. Абы толькі надвор'е трымалася...

І гэта яшчэ раз укалола дрэнным адчуваньнем Костуся: жніва многа, а жаць няма каму й чым. Ён пачуў як трывога зноў апаноўваць пачала ім: усё гэта яму ціснула на шыю, як цяжар, які ён павінен перамагчы. Алімпа пашла дадому, а яны ўтрох падаліся да Мікуцевых варот і там надоўга прышыніліся. Мікуць

адно курыў усé без перастанку—значыцца й ён
ня быў спакойны.

— Пачном сярпамі,—сказаў Ільлюк.

— Гэта як сабака муху зьесьць.

— А што са жняяркаю чуваць?—падаў го-
лас Мікуць.

— Няма на складзе цяпер.

— Яны, значыцца, хартоў кормяць тады, ка-
лі на паляваньне трэба выбірацца?

Мікуць цяпер не хацеў ісьці спаць. Нават
калі Ільлюк пацягнуўся і пазяхнуў, ён адно
яшчэ раз закурыў. Як набліжалася хвіліна ім
разыйсьціся, раптам пачулі ўсе, што нейкі як-
бы гоман адбываецца ў Рыгаравай хаце. Мі-
куць адно разгладзіў свае дробныя вусы і га-
тоў ужо быў ціха ўсьміхнуцца і ўспамянуць
як-небудзь Рыгора, а Костусь, з нейкаю незра-
зумелаю яму самому трывогаю, падаўся туды,
каб ісьці. І Ільлюк, і Мікуць, ня думаючы, ру-
шылі за ім. Яны пачулі, як падышлі бліжэй,
што ў хаце Тэклі крычыць, што Галена жор-
стка ўгаворвае Рыгора йсьці спаць. А Рыгор
крычыць:

— Ты мяне ўгаворваеш спаць ісьці, а вы тут
самі хату дагары нагамі паставіце?..

Тут ён магнуўся ля вакна і ўбачыў што хтосьці стаіць на вуліцы ля хаты.

— О, ужо стаіць гайня на вуліцы, пад хатаю, чакае пакуль я з хаты ногі вынясу!

— Людзі сьпяць, бацька, а ты кожную ноч гвалт спраўляеш... Ну што гэта за жытка гэтакая!..

Галена гатова была заплакаць.

— Людзі сьпяць. Унь стаяць пад вуглам, а ня сьпяць.

Рыгор забразгаў у шыбу з моцнаю лаянкаю. З хаты ніхто ня выходзіў. Мікуць сказаў:

— Гэта ён відаць падпіў сёньня. Ён у мястэчку быў апаўдні. А з пустымі рукамі ён адтуль не варочаецца.

Костусь чакаў, што з хаты хто-небудзь выйдзе. Раптам Тэкля крыкнула. Костусь кінуўся ў хату, Ёльлюк за ім, а Мікуць астаўся на вуліцы. Ён чуў, як арудваў у хаце Костусь—сьцішаў Рыгора, угаворваў Тэклю. Чуваць быў Галенін голас. Усё, здаецца, спакайнела ў хаце. Дык тады Мікуць сам падаўся туды. Ён спыніўся ля парогу, бачыў як Рыгор стаіць пасярод хаты сьціснуўшы кулак і аддыхаецца, як ад вялікае работы, Костусь гаворыць моцна, каб Тэкля пакідала гэтую хату, Галена сядзіць сьці-

шыўшыся ля парогу і ля яе стайць Ільлюк. Раптам Рыгор ткнуў немым голасам:

— Вон усе з мае хаты! Кожная падла ўменьшвацца хоча ў мае хатнія інтарэсы!?

Дык Мікуць падступіў да яго бліжэй і глянуў яму ў вочы. Воч яго ён ня ўбачыў: цень клаўся на х і яны былі прыжмураны. Мікуць падступіў шчэ бліжэй і ткнуў пальцам Рыгору ў рукаў:

— Я табе скажу, дурны ты чалавек. Ты думаеш, што на свой капыл будзеш усё як і здаўных? Я табе, дурань ты, скажу ў вочы, што ўсе людзі гавораць і ня сьціхнуць ніколі гаварыць, што гэта цераз цябе памерла твая першая жонка, нябожчыца Гануля. Ты думаеш, што людзкое вока ня ведае? Ты яе жывцом у магілу ўвагнаў. Ты ёй есьці шкадаваў! Ты ёй часіны згуляць шкадаваў! Ты яе задавіў работаю. Людзкае вока ня ведае? Дурань ты стары, хочаш злуй на мяне, хочаш ня злуй, як сабе хочаш! Як ты жыв на сьвеце ўвесь век свой? Ты, падла, як дзік які, абы адно табе, абы табе добра было, а нітое што чужой чужаніцы, а нават сям'і тваёй—ты думаў; як сабе хоча! Хто цябе за гэта пахваліць? Што ты цяпер у сваёй хаце робіш, да чаго даводзіш, што аж людзі ня ведаюць, што з табою зрабіць?..

У Рыгора трасьліся ногі й рукі—ён злаваў. Мікуць раптам заўважыў гэта і баязьліва шпарка падаўся да дзвярэй. Ён нават ужо каяцца пачынаў, што распачынаў спавядаць гэтага гаспадара ў хаце—Рыгора. Ён ля дзвярэй стаў і слухаў, як у хаце запанавала цішыня. Рыгор усё стаяў і падрыпваў нагамі й рукамі. Каржакаватая постаць яго здавалася вырасла з гэтае чорнае падлогі, галава на шырокіх плячох здавалася вялікая й цяжкая. Рукі ён трымаў растапыраныя, ногі шырока растаўлены. Мікуць яшчэ глыбей падаўся да дзвярэй. Ён цяпер думаў пра тое, нашто ён распачаў гэтую нядаўнюю гаворку. «На гарачую руку я зрабіў гэта». Ён цяпер сам ня ведаў, каго тут вінаваціць. Простае і яснае дачыненне да гэтага ў хлопцаў—Ільюка й Костуся—было яму цяпер ня зусім яснае. «Мала што яны гэтак як з-пад абуха даюць парадку Тэклі: кідай назаўсёды ўсё гэта адразу, мала што льга ўсё адным махам сказаць. А што тут сапраўды робіцца ў гэтую хвіліну,—хто ведае? Сказаць на Рыгора, але сказаць і за Рыгора! Ён ажаніўся, узяў маладую, ня варта, праўда, было яму браць яе. Але што было, таго ня вернеш. Жыць яму з маладою цяжка таму, што й ёй з ім цяжка. Дык

можа такі й праўду Костусь кажа, што яна павінна развязаць і сабе й яму рукі. (Тут зноў як абуам у галаву, дала яму гэтая яго дваістасьць Ён аж здзівіўся, як гэта ўсё тут гэтак ясна Костусю. Але ў наступны ўжо момант, зноў затчыў яго чарвяк): а ліха яго ведае, можа тут ніхто ня вінен, а толькі так людзі шукаюць, каб каго абвінаваціць. І Рыгор хоча па-свойму жыць, і яна хоча па-свойму жыць. Ён скупы, ён брыдкі, гэта праўда. Але-ж і яна з Мікалаем можна сказаць у адкрытую. Яму ня варта было спачатку браць яе, а ёй ісьці за яго. Але як цяпер паправіш? Што было—цяжка зрабіць, каб яго ня было. З-за свае натуры ён ня можа зрабіць, каб у хаце лад быў. Брыдкая натура ў яго! Можа-б яна й ня ведала-б Мікалая, каб Рыгор іншы быў. Але-ж ён стары, а яна маладая. Як тут? Яна сама што жыць павінна, а ён як воўк у нары сядзець любіць і грабіці ўсё да сябе. От ён які!..».

Ён сам ня ведаў каго тут вінаваціць цяпер, каго апраўдваць. Знаў ён цьвёрда толькі адно—што натура яго брыдкая і што ён першую сваю жонку ў магілу жыўцом увагнаў. І яшчэ думаў, што Тэкля маладая, а ён стары. Хоць ён стары й здаровы яшчэ, але сярдзіты, бурклівы, тра

пяткі Рыгорка! Мікуцю зажадалася засьмяяцца з трапяткога й скупога Рыгоркі і ён з асалодак ў гэтую хвіліну пачаў слухаць, як Костусь гаварыў да Тэклі:

— Як, ён на цябе руку падняў?

— Я на яе руку падняў за Мікалая і за тое што яна не гаспадыня ў хаце!

Рыгор аж закалаціўся ад злосьці.

— Чаму-ж я не гаспадыня?

— Не ашчаджаеш добра! Ты ўсё зараз паехала-б, каб прымела! А Мікалай?

— Каб ты да мяне быў іншы, можа-б і я да цябе іншая была-б.

Яна сказала гэта праз горныя сьлёзы, праз моцны пакрыўджаны плач, але нават і Мікуць зразумеў, што ня варта ёй было гэтага тут гаварыць, што ня праўда гэта. Што ёй Мікалай патрэбен дзеля паўнаты яе шчасьця, каб жыць радасна, па-чалавецку. Усё гэта зразумелі ў гэтую хвіліну больш як заўсёды, падумалі пра гэта больш як заўсёды думалі. Дык Ільлюк тут шагнуў Костусю:

— Трэба скончыць усю гэтую бяду адным махам.

На Мікуця найшла ахвота, добрая, ласка-

ая дапамагчы ўсім гэтым людзям. Ён ады-
шоўся ад дзвярэй і сказаў усім:

— Трэба мір у хаце й лад зрабіць.

— Краўду кажа стары, трэба,—пачаў гаварыць Костусь.

Рыгор ускіпеў зноў, сарваўся з месца, падняў са стала булку хлеба й гушнуў ёю назад аб стол. Ён страшным голасам зароў:

— Ня трэба мне гэтых памоцнікаў тут! Я не трасіў іх! Пакуль я жыву у сваёй хаце!..

Усе ўбачылі: на няшчасную Тэклю сыпаліся людзі чужыя людзі. Убачыла гэта й Тэкля. Яна раптам рванулася да дзвярэй і пашла з хаты. Галена рушыла за ёю, а за ўсімі і Мікуць. Ён як самы сталейшы тут дарадчык, йшоў следам за ўсімі і падбіраў добрае слова, каб даць якую-небудзь раду.

Рыгор астаўся адзін у хаце. На вуліцы ўсе пачеўзабаве разышліся. Тэкля пашла начаваць да Падымеравае Алімпы, Галена вярнулася ў хату. Там яна ўбачыла: бацька сядзеў і маўчаў. А як яна ўвайшла ў хату, ён як яшчэ больш прыгнуўся тварам у калені і пачаў стагнаць раз по разу:

— Божа мой божа, да чаго я дажыўся.

З плачам Галена выскачыла з хаты й селі на вуліцы на прызьбе. Дзе ёй дзецца з гэтага пекла?—яна ня ведала.

*

Костусь астаўся адзін пасярод цёмнае вуліцы. Чарнелі платы, маўчалі хаты; зорнае неба пачынала палавець. Ён ня ведаў куды яму пайсьці цяпер: спаць яму не хацелася. Але ў галаве была цяжкасьць ад дзённае ўтомы. Ён пашоў паволі назад, думаючы як выйдуць людзі тымі двямі ў поле. Яму хацелася зараз-жа пайсьці да Мікалая, пабудзіць яго і расказаць і пра тое, што было ў Рыгоравай хаце, і пагаварыць пра тое, што трэба яму, Мікалаю, ехаць у горад на склад, дамагацца жэняркі. Шмат пра што трэба было гаварыць ім; і хацелася, зараз-жа пагаварыць з Мікалаем.

Яго цягнула яшчэ назад да рыгоравае хаты. Ён яшчэ думаў пра Галену, успамінаў як яна хацела, каб ён пагаварыў з ёю тады, з самае вясны, як глядзела яна на Міхалючка на агародзе, а ён йшоў у саўгас. А цяперашняя справа, што прымусіла яго сёньня ўварвацца ў ін-

тарас іхняе сям'і, узбуджала пачуцьцё бліз-
касьці да Галены.

Ён заўважыў яе адну на вуліцы і ўзрада-
ваўся вельмі. Ён падышоў да яе. Ён у гэтую
хвіліну быў упэўнены, што яна чакала яго.

І яна, бачыў ён, рада была.

— Ты чакала мяне?

— Чакала. Але ня думала, што ты пры-
дзеш.

— Чаму ты ня думала?

Ён ня думаў, што гаворыць, а яна пачала
скардзіцца на хатнія справы. Яна цяпер не
шкадавала ў гаворцы бацькі, шкадавала Тэклю.

— Я аж заплакала была: сядзіць у хаце і
енчыць—божа мой, да чаго я дажыўся! Але
цераз яго няма спакою ў хаце... Як Тэкля му-
чыцца...

Яна зноў заплакала. І гэта адразу зблізіла іх,
гэтых людзей. Костусь гаварыў:

— Я сказаў, што трэба канчаць усё гэта.
Даволі цягнуцца гэтаму. Я шкадую што не па-
шоў наадкрытую: трэба было, каб пры нас,
пры людзях Тэкля пашла з хаты назаўсёды.
Яна да Мікалая павінна пайсьці! Мікалай ча-
кае й хоча гэтага.

— Яна сама баіцца.

— Чаго яна баіцца?

— Бо—яна-ж не салдат які-небудзь. Яна ня мае цвёрдае натуры. Што ты думаеш? Гэта калодку адкаціць з-пад ног, ці што?

— Дык злашча й трэба гэта хутчэй зрабіць. Не калода-ж яна, не палена, а чалавек. Гэта й старому лепш будзе. Хутчэй перамелецца ўсё.

Ён сьцішыў Галену. Яна пакінула плакаць. Яны праседзелі гэтак, аж пакуль ён не заўважыў, што ясьнее неба і меркнуць зоры. Тады ён пашоў будзіць Мікалая.

*

Раса пнула траву да зямлі. Росны сьлед лёг цераз разгароджанья прыгуменьні пад нагамі Костуся і Мікалая. Яны йшлі моўчкі. Костусь ведаў: у Мікалая ў кішэні два паведамленьні з гораду, што на складзе цяпер жнівярак няма. Ён таму Мікалай не хацеў выяжджаць. Ён ведаў, што патраціць даўдзецца некалькі дзён.

— Выяжджай,—сказаў Костусь.

— Ты-ж сам ведаеш, што нічога з гэтага ня будзе,—адказаў, гатовы ехаць, Мікалай.

— Калі будзеш там таўчыся, дык хутчэй будзе. Машын мала, а патрэбы на іх многа.

Нарэшце Мікалай ўгадзіўся ў той дзень выехаць. Тады Костусь расказаў яму, што было ў тую ноч у Рыгаравай хаце. Мікалай крыўдзіцца пачаў, крычаць на Костуса, што той не паклікаў яго:

— Я адразу-б усё скончыў... І чаго Ёльлюк нічога не гаворыць? Прышоў, спаць лёг і мне ні слова. Я чуў як ён прышоў...

— Толькі трапятання ня трэба. Зробім усё.

— Дык годзе-ж ужо...

— А чаму-ж ты сам дагэтуль быў нерашучы?

— Яе самую ўгаворваць яшчэ трэба было.

Яна ня можа адважыцца адразу на гэтакую справу.

— Сам ты вінен. Ня вырваў яшчэ яе дагэтуль з гэтага пекла.

Костусь хацеў спаць і мог пакрычаць цяпер на кожнага.

Мікалай у той дзень выехаў у торад.

*

Цераз дзень усе жанкі й мужчыны вышлі жаць. А як адыходзілі вечарам з жніва—убачылі, што нажатае жыта—кропля ў моры ўсяго жытняга палетку. Колькі было аднаго Зялёна-каменскага жыта! А Паціеўскага засева пад цагельняю! І ў кожнага сваё, што сеялі яшчэ

паасобку. А агульны ўсіх ячмень насыпяваў!
І аўсы неўзабаве запалавеюць!

Але ўсе дні жалі ўпарта. Выходзілі рана, варочаліся дадому позна. І Костусь, і Ёльлюк— гэтыя першыя тут рэформатары зямлі—і яны гнуліся з сярпамі. Высокаму Ёльлюку было найгорш. А Мікалая ўсё ня было. На Зялёна-каменскай жніярцы жаць нельга было—паправіць яе ня было дзе і як. Жанкі маглі цягнуць гэтае ярмо: прывычка да корпанья ўцягвала іх і тут у спакой. Мужчыны-ж, нават і Сымон Мікуць, ня былі спакойныя. Калі падасьць голас Мікалай?!

Быў чацьверты дзень, а ад Мікалая нічагуткі чуваць ня было. Гаспадары ведалі ўсё. Міхал Стальмаховіч, абліваючыся потам і кульгаючы па ўзьмежку, прыпыніўся раз ля жанцоў і паківаў галавою жанкам:

— Не пажняце ўсяго.

— Цяжка,—сказала бліжэйшая жанчына.

— Гэта не бяда (ён усьміхнуўся), бяда калі няма чаго жаць. А калі ёсьць, дык...

І пашоў далей. Мікуць заўважаць стаў што Міхал Стальмаховіч і Радзівон Бабака як-бы дружыць пачалі: часта разам цяпер іх льга ўбачыць і ўсё як-бы саймікуюцца нешта.

І на пяты дзень ад Мікалая нічуваць нічога. Жанцы жнуць. Цяпер відаць стала: пажаць можна, пажнуць, але вельмі-ж спазьненне будзе! Трэба будзе пачынаць ярыну, а жыта яшчэ наўрад ці скончаць. Народу мала. Але ў той-жа пяты дзень, далёка па паўдні, усе на полі заўважылі, што подскакам бяжыць Міхалючок. Бяжыць і крычыць нешта. Маці яго Алімпа адагнулася ад сярпа і прыклала далоню да ілба. «Можа што дома здарылася?»

— Мікалай явіўся!—гукаў Міхалючок.

— Ну што?—гукнулi мужчыны.

— Ёсьць!

І пабег Міхалючок з навіною паўз усіх жанцоў. Мікуця на полі ня было, ён зубіў у кузьні сярпы. Міхалючок бег паўз усіх жанцоў з навіною. Тут убачылі й Мікуця. З бярэмам сярпоў, падцягваючы на хадзе нагавіцы, ён шпарыў цераз палеткі да жанцоў і гукаў пра навіну.

У той вечар гаспадары сыходзіліся глядзець на новенькую жняярку. Заважаўся на сваім гаспадарскім дварэ адзін толькі Міхал Стальмаховіч. Ён прыкульгаў пазьней за ўсіх.

Жняярка стаяла пасярод колгасаўскага двара, а навакол яе пасталі людзі. Гэтулькі людзей

сьшлося, як ніколі ў гэтую пору ў гэтым месцы. Ладымер Стальмаховіч, згарнушы рукі; Сымон Мікуць, пачухваючы нос ў каленях; Гадзівон Бабака, шырокі як ветразь (ня ідзе, здаецца, а плыве); Міхал Стальмаховіч, з вечным сваім абсмоктаным недакуркам у губах; Ільлюк, Мікалай, Галена, Гэжля, Алімпя; а за імі—мужчыны, жанкі, траха ня ўся вёска. Адно Рыгор ня прышоў. Паміж людзей ня мог устояць на адным месцы Міхалючок; малыя шнырылі паміж старых. Мікалай рад быў расказаць як яму ўдалося атрымаць на складзе машыну. «Наўзахапы бяруць, абы адно зьвіцца на складзе, так раз і няма...».

— А-а-а,—дзівіліся мужчыны. — Значыцца, цяпер народ такі й праўда акідаць пакідае старасьведчыну.

— А ты-ж думаў як! Гэта ты адно прывык кешкацца і корпацца, як жук у пнаі.

— Я прывык! А ты? Як-жа ты пусьціш машыну на маім загончыку?

— Як пусьціш? Вядома што ня пусьціш. Калі пойдзеш у колгас, дык і па цяперашнім тваім загончыку машына пойдзе.

— Дык няўжо-ж гэта ўсе ў колгасе людзі, што Мікалай кажа, з-за іх ніводная жніярка на складзе не адзержыцца, разьметаюць усьлед.

— А дзе-ж ты думаў! Ты думаеш, што як ты ліпш як на пакуце на гэтым бацькаўскім сваім седале, дык і ўсе людзі гэтак? Унь што ў людзей робіцца, дык каб ты толькі ведаў...

Гэтак спрачаліся й гаварылі паміж сабою мужчыны. Умешваліся ў гаворку й жанкі. Мікалай слухаў і рад быў, што пачалася гэтая гаворка. Ладымер стаяў поблізу Мікалая і ня спускаў воч з жніяркі, а Сымон Мікуць растлумачваў жанкам як заўтра з самага цямна жніярка пойдзе ў работу, і як ён сам раней ня быў у колгасе, а цяпер стаў колгасавец. Ён расказваў і пра той дзень, як прыехаў проста з поля на колгасаўскі двор. «У той дзень толькі мы ўдваіх з канём былі на полі... «Ён цяпер быў тут пры гэтай жніярцы сталы гаспадар, а навокал яго стаялі госьці: ня ён да іх, а яны да яго прышлі паглядзець новае машыны. Збоку-ж, наводшыбе крыху ад усіх, на бярэвеньні, сядзеў Яўхім Стрыгун. Ён слухаў як гуў натоўп і нарэшце й сам падаў свой голас:

— Ат, невядома яшчэ што будзе. Можа яшчэ вайна пачнецца, а можа так якая хуртовіна ўкоціцца. Тады гэтакая бяда будзе, што гвалт будзеш крычаць, дык то не паможа. Унь я чуў, што кажучь у Агрэставічах у чатырох гаспа-

дароў сьвіньні ўшчэнт падохлі. А хто можа па-
ручыцца, што ў мяне, напрыклад, таго самага
ня будзе, або ў Міхала Стальмаховіча? А божа
мой, божа! Зямля цяпер спустошана, коні цяпер
пашлі слабыя, а народ таксама здрабнеў. А як
картопля няўродзіць, тады што рабіць?! Гвалт
крычацьмеш, енчыцьмеш, стагнацьмеш, а нічо-
га не паможа.

— Ня толькі стагнацьмеш,—падаў вясёлы
голос Міхалючок,—а нават крычацьмеш, крак-
тацьмеш, і ўсё-адно бяда будзе.

— Бяда, ратунку ня будзе,—павольна зга-
дзіўся Яўхім Стрыгун.

— Ракам поўзацьмеш, пішчацьмеш,—ня сьці-
хаў Міхалючок, ледзьве трымаючыся, каб не
зарататаць.

— Але, але,—ківаў галавою Яўхім.

— Чухацьмешся, смаркацьмешся...

Але тут ні сам Міхалючок, ні гурт мужчын
і баб, што стаалі бліжэй да Яўхіма й Міха-
лючка, не маглі больш трымацца. Бухнуў рогат.
Яўхім, пачухваючы шыю, падаўся ў натоўп.

Раптам зьявіўся аднекуль Костусь. Ён стаў
перад усімі на бярэньне, там, дзе кагадзе
сядзеў Яўхім, і адразу сьцішыў рогат і гаворкі
моцным сваім словам:

— Таварышы!

Костусь гаварыў нядоўга, але доўта яшчэ касяля таго як сьціх ён, не разыходзіліся людзі. Цумалі, гаварылі, і кожны меў у сабе новыя, абуджаныя і выстраеныя ў парадак, думкі.

— Праўду ён кажа.

— Што-ж, гэта сама і ў мяне з языка про-
сціцца...

«... Мы жывом не як людзі, а як пакутнікі нейкія. Нам цяжка адарвацца ад каравых ануч, ад саматужных сярпоў, ад ламаты касьцей, ад свае кучы тною, за якую мы ўвесь век грыземся адзін з адным. Што мы калі людзкае бачылі на сьвеце? А от новая дарога перад намі. З кожным годам лепшаць нам будзе. Вядома, першыя гады ў нашым колгасе, гэтак як і ва ўсялякай справе, будуць нялады, будзе цяжка. Але мы-ж самі павінны наладзіць усё. Нам усе ільготы дае дзяржава. І чым нас будзе больш, тым хутчэй да ладу колгас наш дойдзе. Давайце навосень, згаворымся сёньня, усе будзем колгасьнікі...».

«... Мы толькі ўдвух з канём былі ў той дзень на полі...»—доўта яшчэ расказваў Сымон Мікуць мужчынам і жанкам у той вечар. Ён расказваў і пра машыну, і пра тое, што праз не-

калькі часу, як выб'еца ўсё да ладу, пачнуць прыбаўляцца ў колгасе машыны і тады лягчэй зусім лёгка, будзе рабіць. Ён расказваў як умеў і пра свае настроі ў тых дні, як зьбіраўся падавацца ў колгас, і пра тое, што цяпер ён стаў цьвёрды і нават не падумае назад варочацца.

Ціхі быў вечар. Узьшоў месяц і ясна стала.

Назаўтра было пра што таварыць людзям у вёсцы адбыліся тых падзеі, што хоць і насыпвалі даўно, але самі на сабе былі вельмі важныя людзям, і нязвычайныя нават. Перш за ўсё адбылася прэлюдыя: апаўдні, калі жанцы паселі палуднаваць, пашлі да іх са сваіх палеткаў новыя людзі. Уперадзе плыў Радзівон Бабака, за ім чамусьці прыбянтэжаны крыху, кульгаў Міхал Стальмаховіч. За Стальмаховічам яшчэ чалавек чатырох мужчын. Яны пашлі проста да Ёльлюка. Жняярка гула на другім канцы палетку. Яна пад'яжджала сюды. Мужчыны пачакалі яе. Перад імі як сьцяна—жаўцелі жытнія засьцілы. Канца краю ня было жытом. Жняярка вышлыла адразу. Жыта, як мост, клалася пад яе зубамі. Як бачыш прачынічала жняярка іржышча! Сонца стаяла высокая. Мікуць, як гаспадар які ў хаце сваёй, пашоў насутрач гасьцям. Калісьці яго гэтак прымаў у той дажджы-

ты веснавы дзень Ладымер Стальмаховіч. Жня-
рка сьціхла. Мікалай спыніў коні, каб яны ад-
начылі. Сам ён падышоў да ўсіх.

— Ах, ах,—от што значыцца ня рукамі. Ах,
ах, любата глядзець!—загаварыў Міхал Сталь-
маховіч.

— Мы гэта,—сказаў за ім сьледам Радзівон
Бабака,—прышлі з ім (глянуў на Стальмахо-
віча) запытаць у вас як гэта трэба рабіць, каб
да вас прыстаць у гурт, ці гэта заяву трэба пі-
саць, ці гэта як? І калі гэта лепш за ўсё зрабіць.

Мікалай, Мікуць і Ладымер сталі з імі гаварыць.

А ўвечары раскідалася Рыгорава сям'я. І Тэк-
ля, і Галена цэлы той дзень жалі на полі. Рыгор
максама быў на полі. Ён то жаў, то насіў снапы.
Ніхто тут ні з кім не гаварыў цалюткі дзень.
Усе маўчалі. Кожны глядзеў свае работы. Пась-
ля-ж позьняе вячэры, Мікалай падышоў пад
Рыгору хату. Ён доўга не чакаў тут. Адразу-ж
выбегла да яго Тэкля і яны пашлі назад пад
яго хату. Людзі гэтага мала хто бачыў, але
назаўтра з цёмнага пачалі гаварыць усе, што
Тэкля назаўсёды пакінула рыгору хату.

Тымі самымі часамі, Галена сказала бацьку,
што йдзе замуж за Костуся. Яна адно паможа

яму пажаць на полі. І Галена неўзабаве пашла з бацькаўскае хаты. Рабіла яна яшчэ ў бацькі, але жыць перайшла ўжо на новае сваё з Костусям хатняе аселішча.

Рыгор ня божкаў больш. Ён некаторага дня палез на гару і дастаў там з-пад кастрыцы тоў бачку. Сядзеў там адзін і некалькі разоў пералічваў грошы. Дастаў крыху ў жменю, колькі яму здалося трэба было, а рэшту схаваў назад. І пашоў наняў некалькі жанцоў, каб скончыць сваё жніво. Дык Галена зусім пакінула бацькаўскую хату. І Рыгор астаўся як ёсьць адзін. І каб хто разварушыў яго сэрца і выклікаў яго на гаворку, ён бадай мог-бы сказаць, што рад гэта каму здарэньню, што астаўся адзін. Тэжлі? З кожным днём у яго вырастаў спакой, што яна кінула яго. А Галена? Ён быў рад, што «аддаў гэтак добра сваю дачку замуж: чалавек папаўся добры—аніяк не запатрабаваў пасагу».

— Праз год гатоў быць ніштаваты кулачок,— сказаў пра Рыгора Сымон Мікуць.

Колгасаўцы дажалі жыта і пачалі жаць ярыну. Надвор'е спрыяла. Вясна скончылася і лета атайбавалася на полі.

Толькі канчаючы работу, людзі заўважылі як страшэнна многа яны нажалі збажыны.

+

ЦАНА 45 кап.

80000002584 136

1058

